

LOCKE, BERKELEY VE HUME AÇISINDAN TÖZ SORUNU

Fatma GÜDÜCÜ

Haziran 2022

DENİZLİ

LOCKE, BERKELEY VE HUME AÇISINDAN TÖZ SORUNU

Pamukkale Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Tezi
Felsefe Anabilim Dalı
Sistemantik Felsefe ve Mantık Programı

Fatma GÜDÜCÜ

Danışman: Doç. Dr. Alper Bilgehan YARDIMCI

Haziran 2022

DENİZLİ

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmaların yapılması ve bulgularının analizlerinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmanın doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atıfta bulunulduğunu beyan ederim.

İmza

Fatma GÜDÜCÜ

ÖN SÖZ

Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı Sistemik Felsefe ve Mantık Bilim Dalında yapılan bu çalışma ile felsefe alanında “Töz Soru”nun önemi ve alan içerisindeki etkileri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu araştırmanın planlanması ve yürütülmesi sırasında benden değerli yardımlarını esirgemeyen, akademik ve manevi desteğinden dolayı Sayın Danışman Hocam Doç. Dr. Alper Bilgehan YARDIMCI' ya ve benim bugüne kadar gelmemde beni her zaman destekleyen aileme içtenlikle teşekkür ederim.

ÖZET

LOCKE, BERKELEY VE HUME AÇISINDAN TÖZ SORUNU

Güdücü, Fatma
Yüksek Lisans Tezi
Felsefe Ana Bilim Dalı
Sistemantik Felsefe ve Mantık Programı
Tez Yöneticisi: Doç. Dr. Alper Bilgehan YARDIMCI

Haziran 2022, IV + 50 sayfa

Bu tezde töz sorununun ampirist filozoflar tarafından nasıl ele alındığı üzerinde durulacaktır. Varlık ve bilgi felsefesini tek bir potada eriten ve felsefenin en eski sorunlarından bir tanesi olan töz sorunu on sekizinci yüzyıl düşünürleri olan Locke, Berkeley ve Hume'un görüşleri çerçevesinde incelenmeye çalışılacaktır. Bu konunun belirlenmesinde töz sorununun felsefenin başlangıcından günümüze kadar devam eden bir sorun olması etkili olmuştur.

Tezin ilk bölümünde töz kavramının tarihsel kökenine ve farklı anlamlarına yer verilmektedir. Ardından töz probleminin tarihsel arka planı Milet'li filozofların görüşleri ile aktarılacaktır. Bu bağlamda Aristoteles'in konuya ilişkin argümanlarına yer verdikten sonra Locke'un epistemolojisi ve temel tezleri ortaya konulacaktır. Tezin ilerleyen bölümlerinde ise Berkeley'in cisimsel töz kavramı hakkındaki görüşleri incelenecek ve son olarak Hume'un töze ilişkin görüşlerine yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Töz, Aristoteles, Locke, Berkeley, Hume

ABSTRACT**THE PROBLEM OF SUBSTANCE FROM THE PERSPECTIVE OF LOCKE,
BERKELEY, AND HUME**

Güdücü, Fatma

Master Thesis

Philosophy Department

Systematic Philosophy and Logic Programme

Adviser of Thesis: Assoc. Prof. Alper Bilgehan YARDIMCI

June 2022, IV + 50 pages

In this thesis, it will be focused on how the problem of substance was handled by empiricist philosophers. The problem of substance, which melts the philosophy of existence and knowledge in a single pot and is one of the oldest problems of philosophy, will be examined within the framework of the views of the eighteenth century thinkers Locke, Berkeley and Hume. The fact that the problem of substance has been an ongoing problem since the beginning of philosophy has been effective in determining this subject.

In the first part of the thesis, the historical origin and different meanings of the concept of substance are given. Then, the historical background of the problem of substance will be conveyed with the views of the philosophers of Miletus. In this context, after including Aristotle's arguments on the subject, Locke's epistemology and basic theses will be put forward. In the following parts of the thesis, Berkeley's views on the concept of corporeal substance will be examined and finally Hume's views on substance will be given.

Keywords: Substance, Aristotle, Locke, Berkeley, Hume

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT.....	iii
İÇİNDEKİLER	iv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TÖZ KAVRAMININ TARİHSEL KÖKENİ VE ANLAMLARI

1.1 Milet Okulu Doğa Filozoflarında Töz Kavrayışı	4
1.1.1. Thales.....	5
1.1.2. Anaksimandros	6
1.1.3. Anaksimenes.....	9
1.1.4. Platon'un Töz Anlayışı	12
1.1.5. Aristoteles'in Töz Anlayışı.....	13
1.1.5.1. Özsel ve Rastlantısal Özellikler	18
1.1.5.2. Madde ve Form	19
1.1.5.3. Tümmeler	23

İKİNCİ BÖLÜM

RASYONALİST VE AMPİRİST AÇIDAN TÖZ KAVRAYIŞI

2.1. Locke'un Epistemolojisi ve Töz Anlayışı	27
2.1.1. Zihinde Doğuştan İlkeler Yoktur	28
2.1.2. İdenin Kaynakları	29
2.1.3. İde Türleri	30
2.1.4. Birincil ve İkincil Nitelikler.....	31
2.1.5. Töz Sorunu.....	32
2.2. Berkeley'in Töz Anlayışı ve Birincil-İkincil Nitelikler Üzerine.....	34
2.3. Hume'un Epistemolojisi ve Tözün Reddi	37
2.3.1. Töz Sorunu.....	42
SONUÇ	43
KAYNAKLAR	46
ÖZGEÇMİŞ	50

GİRİŞ

Aristoteles (1996, 980a) Metafizik adlı eserine ünlü “Bütün insanlar doğal olarak bilmek isterler” sözüyle başlamaktadır. Bu ifadeden anlaşılmaktadır ki insanlar yalnızca yaşamaktan öte doğaları gereği etraflarında olup biten unsurlara ilişkin bilgi elde etmek istemektedirler. Bu bilgi elde etme isteğinin altında yatan sebep yalnızca entelektüel merakı gidermek değil, yaşamış olduğumuz evreni pratik gerekçelerle açıklamak ve anlamlandırmaktan geçmektedir. Dolayısıyla, bilgi ve varlık arasında süre gelen bir ilişki vardır. Bu ilişki yalnızca insanlar tarafından kavranabilmektedir çünkü bilme eylemi insana özgü bir özelliktir. İnsanın varlıkları bilmesi yalnızca duyumları ya da duyumsama aracılığıyla elde ettiği bilgilerden ibaret değildir. İnsan kendi aklını kullanarak duyumlarının ona sağladığı bilgisinin ötesine geçebilmektedir. Diğer bir deyişle, görünüşün arkasındaki gerçekliği akli ile kavrayabilme yeteneğine sahiptir. Bu kapsamda, evrendeki bütün varlık ve niteliklere dayanak oluşturabilecek temel bir varlık arayışı tarihsel süreç içerisinde töz sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır. Eğer insanoğlu töze ilişkin bilgi elde edebilirse varlıkları ve onlara ilişkin nitelikleri anlama konusunda bir mesafe kat etmiş olacaktır. Dolayısıyla her düşünür töz kavramına ve bu çerçevede (eğer var ise) belirlediği töze ilişkin çeşitli görüşler ileri sürmektedir. Düşünürlerin belirledikleri tözlere ilişkin farklı motivasyonları vardır. Bu tezin ilk bölümlerinde Antik Yunan düşüncesinde ortaya çıkan töze ilişkin görüşler ve bu görüşlerin altında yatan nedenler irdelenmektedir. Ardından tözü olumlayan rasyonalist düşünürlerin fikirlerine kısaca yer verilmektedir. Tezin son bölümlerinde ise duyu deneyimini ön plana çıkaran Locke, Berkeley ve Hume gibi ampirist filozofların duyu organları aracılığıyla deneyimlenmesi mümkün olmayan töz gibi bir varlığa ve bu bağlamda ortaya çıkan soruna nasıl bir yanıt verdikleri ve nihai olarak tözü kademeli bir şekilde nasıl ortadan kaldırdıklarına yönelik görüşleri aktarılmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TÖZ KAVRAMININ TARİHSEL KÖKENİ VE ANLAMLARI

Felsefe alanında kullanılan bilgi, duyum, nedensellik gibi birçok kavramın kökeni felsefe alanının dışında gündelik hayatta kendisine yer bulmaktadır. Bu çalışmanın konusunu oluşturan töz kavramı ise doğrudan kendisine felsefe alanı içerisinde karşılık bulan bir kavramdır. Dilimizde cevher olarak da kullanılan töz kavramı İngilizce substance, Grekçe ousia, Latince substantia kelimelerinden türemiştir. Latince karşılığına yakından baktığımızda substantia kavramı altında anlamına gelen sub ile durmak anlamına gelen stō kelimelerinin birleşiminden meydana gelerek altında duran, var olan anlamlarına gelmektedir. Töz kavramı felsefi soruşturmalarda anlaşılması zor kavramlardan bir tanesidir. Bu durumunun nedeni töz kavramının hem kendi dilimizde hem de başka dillerde birden fazla anlama sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Töz kavramı Türk Dil Kurumuna göre ilk olarak kök, asıl, cevher anlamlarına gelmekte, ikinci olarak ise değişenlerin özünde değişmeden kaldığı varsayılan idealist kavram olarak belirlenmektedir.

Bu çerçevede anlam karışıklığını gidermesi bakımından bu çalışmada kullanılacak olan felsefi anlamda töz kavramının anlamlarına baktıktan sonra töz kavramının hangi anlamlarda kullanıldığını vurgulayabiliriz. Felsefi anlamda töz kavramının kabaca iki farklı anlamı vardır. Birincisi Türk Dil Kurumunun ikinci tanımlamasını da belirli ölçüde kapsayan Latince substantia aracılığıyla aktarılan 'nesnelerin altında duran veya temellendiren bir şey' anlamına gelen ve Yunanca 'varlık' olarak anlaşılan ousia'ya karşılık gelmektedir. Buna göre, genel anlamda belirli bir felsefi sistemdeki tözler gerçekliğin temeli veya temel varlıkları olan şeylerdir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, atomcu filozoflar için atom tözdür, çünkü onlar her şeyin kendisinden inşa edildiği temel şeylerdir. David Hume'un sisteminde de izlenimler ve idelerde bütün algılarımızın temelinde olması dolayısıyla töz olarak belirlenebilmektedir. Biraz farklı bir şekilde, idealar Platon'un tözleridir, çünkü her şey varlığını idealardan alır (Robinson, 2021). Tözün bu anlamı doğrultusunda realist düşüncüyü savunan herhangi bir düşünürün tözlerin varlığını kabul edeceği çıkarımını yapmak zor olmayacaktır.

Töz kavramın felsefede ikinci kullanımı daha spesifiktir. Buna göre, tözler belirli bir tür temel varlıktır. Bu kullanım bazı felsefi teoriler tarafından kabul edilmeyebilir. Mesela Hume'un izlenim ve ideleri varlığı meydana getiren yapı taşları olmasına rağmen

töz olarak değerlendirilmez. Temel varlıkların maddeler mi yoksa uzay-zamanda yer alan olaylar veya özellikler gibi başka bir şey mi olduğu tartışılan bir konudur. Bu töz kavramı, esas olarak özellikler ve olaylara tezat bireysel şey veya nesnenin sezgisel kavramından türemiştir. Mesele bir nesne kavramını nasıl anlayacağımız ve onun temel bir kavram mı yoksa daha temel terimlerle karakterize edilmesi gereken bir kavram mı olduğudur. Diğer bir deyişle, bir nesne bir özellikler demeti mi yoksa bir dizi olaydan başka bir şey olarak mı düşünülmelidir (Robinson, 2021). Örneğin, ayrıntılarına daha sonra yer vereceğimiz Aristoteles bireysel nesnelere ile onların sahip olabilecekleri çeşitli özellikler arasında ayırım yaparak töz düşüncesini ortaya koyar.

Bu kapsamda felsefi töz kavramının altı farklı anlamına yer verilebilir (Robinson, 2021):

1. Tözler, ontolojik anlamda temel olarak tanımlanırlar.- Tözler diğer her şeyin kendisinden yapıldığı veya metafiziksel olarak sürdürüldüğü şeylerdir.
2. Tözler, en azından diğer şeylerle karşılaştırıldığında, nispeten ya da belki de kesinlikle bağımsız ve kalıcıdır (ebedi).
3. Tözler, yüklem öznelere ve özelliklerin taşıyıcıları olarak tanımlanırlar.
4. Tözler, en azından daha sıradan töz türleri için değişim öznelere olarak tanımlanırlar.
5. Tözler, normalde nesnelere veya nesne türleri olarak belirlediğimiz şeyler tarafından temsil edilir.
6. Tözler, madde türleri veya cinslerinin tipik bir örneğidir.

Bu tanımlamalarla birlikte tarihsel süreç içerisinde töz kavramı birçok düşünür tarafından farklı anlamlarda ele alınmıştır. Bu çalışmada bütün bu tartışmalara yer vermek mümkün değildir. Dolayısıyla, çalışmada öncelikli olarak Aristoteles'in çalışmaları ile zirveye ulaşan töz kavramının antik çağdaki ilk gelişimine bakacağız. Daha sonra, analitik geleneğin daha çok ilgi gösterdiği töz kavramının çeşitli rasyonalist filozoflarla kısaca aktarılmasından sonra bu tezin asıl ilgisi olan Locke, Berkeley ve Hume gibi ampirist yaklaşımlar tarafından töz kavramının ve töz sorununun nasıl ele alındığı ortaya konulacaktır. Tezde nihai olarak vurgulanmak istenen düşünce tözün ampirist yaklaşımlarla zaman içerisinde nasıl ortadan kaldırıldığını serimlemektir.

1.1 Milet Okulu Doğa Filozoflarında Töz Kavrayışı

Şeylerin doğasına ilişkin yapılan soruşturmalar neticesinde görüşleri töz ile ilişkilendirilebilecek her düşünüre bu çalışmada yer vermek mümkün değildir. Ancak, çalışmaya derinlik katmak bakımından ve tözün daha önce belirtilen belirli tanımlarını doğrudan karşılayabileceği düşüncesiyle Thales, Anaksimandros ve Anaksimenes'in şeylerin ya da evrenin doğasına ilişkin yapmış oldukları araştırmaları doğrultusunda ön plana çıkardıkları bulguları onların töze ilişkin görüşleri çerçevesinde aktarmak doğru olacaktır.

Tözler, dünyayı oluşturan temel maddelerdir. Eski çağlarda toprak, hava, ateş ve su gibi maddeler töz için aday maddelerdi. Örneğin Thales her şeyin özünde su olduğunu belirtmekte, Anaksimenes ise hava olduğunu ifade etmektedir. Anaksimandros için ise söz konusu madde diğer iki düşünürden farklı olarak su, hava, ateş gibi çeşitli maddelere dönüşebilme imkânı sağlayan belirsiz bir madde apeirondur. Bu kapsamda töz arayışı içerisinde inceleyeceğimiz düşünürlerin ilk üçü M.Ö. altıncı yüzyılda felsefenin doğduğu yer olarak kabul edilen Milet okulu doğa filozoflarıdır. Milet okulu Thales, Anaksimandros ve Anaksimenes'in oluşturduğu Milet, İyonya'da ortaya çıkmıştır. Milet günümüzde Aydın'ın Didim ilçesine bağlı Balat köyü yakınlarında yer almaktadır. Bu düşünürlerin görüşlerinin altında yatan ve onların çalışmalarını yönlendiren temel motif kısaca varlıkların ortaya çıkma ve ortadan kaybolma nedenlerini açıklayabilecek bir ilke arayışıdır. Onlar esas olarak dünyanın kökeni ve özü ile meşgulüldüler; her biri, natüralist monizm geleneğini başlatarak, Bütün'ü tek bir ilkeye (başlangıç veya ilke) bağlamaktadırlar (Kirk & Raven, 1977: 73). Bu ilke de arkhe olarak tanımlanmaktadır. Milet felsefesinin ana problemi olan Arkhe şu şekilde tanımlanabilmektedir: “Her şeyin kendisinden geldiği, kendisine gittiği, kendisinden yapıldığı, değişenin altında değişmeden kalan, varlığını devam ettiren şeydir” (Arslan, 2006a: 88). Bu tanıma bakıldığında arkhe ile töz arasındaki ilişki ortaya konulabilir. Hatırlanacağı üzere, tözün felsefi tanımlarından ilki “ontolojik olarak temel olmaları ve diğer her şeyin kendisinden yapıldığı şey olması”dır, altıncı tanım dikkate alındığında ise töz madde türlerinin veya cinslerinin tipik bir örneği olarak kabul edilmektedir. Bu maddeler göz önüne alındığında Milet okulu doğa filozoflarının değişenin arkasında değişmeden kalan, doğadaki bütün varlıkların ve zıtlıkların kendisinden çıktığı ve tekrardan kendisine dönebileceği şeyin ne olduğu sorusuna vermiş oldukları cevap onların arkhe olarak belirlediği şeyi ve aynı zaman da tözünü de belirlemektedir.

1.1.1. Thales

Thales'in Batı toplumunun ilk filozofu olarak kabul edilmesinin nedeni şeylerin doğasıyla ilgili özgün araştırmalarından kaynaklanmaktadır. Thales her şey neyden yapılmıştır veya şeyler ne tür maddelerden bir araya gelmiştir gibi sorularla evren, gökyüzü ve denizler gibi birçok farklı türde şeyin olduğu gerçeğini açıklamaya çalışmaktadır. Zaman zaman bu şeylerden bazıları başka bir şeye dönüşse de yine de bazı yönlerden birbirlerine benzerler. Thales'in bu tespiti, çeşitli şeyler arasındaki farklılıklara rağmen, yine de hepsi arasında temel bir benzerlik olduğu fikrini ön plana çıkarmaktadır. Bu fikrin diğer bir ifadesi ise çokluğun ve birliğin birbiriyle ilişkili olduğu düşüncesidir. Thales kendi eylem veya değişim ilkesini içeren tek bir maddenin ya da unsurun, tüm fiziksel gerçekliğin temelinde yattığını varsayıyordu. Ona göre bu tek madde sudur. Arkhe olan su ise bir tözdür. Milet okulu doğa filozofları arkheyi aynı zamanda töz olarak değerlendirmektedir.

Thales'e ilişkin bilgilere en çok ulaştığımız kişi olan Aristoteles *Metafizik* (I 3. 983 b 6 vd = 11 a 12; Capelle, 2011: 54) adlı eserinde Miletli filozofların arkhe ile tözü özdeş gördüklerini açıkça belirtilmektedir. "İlk filozofların çoğunluğu şeylerde sadece maddi ilkelerin bulunduğuna inanıyorlardı. Çünkü şeylerin neden meydana geldiklerini, ilk olarak <yani başlangıçta> nereden ortaya çıktıklarını ve son olarak <yani sonuçta> neye karışarak yok olduklarını, gerçi tözün olduğu gibi kaldığını, ama durumlarının değiştiğini, işte bütün bunları şeylerin ögesi ve ilkesi <arhe> diye açıklıyorlar ve bu yüzden böyle bir tözün <Physis¹> her zaman olduğu gibi kalacağını düşünerek, herhangi bir şeyin <hiçten> doğmayacağına ve <hiçe> karışarak yok olmayacağına inanıyorlar. Zira kendisi olduğu gibi kalırken diğerlerini meydana getiren bir tek ya da birçok tözün mevcut olması gerekir. Böyle bir ilkenin sayısı ve çeşidi konusunda hepsi söz birliği etmiyor, sadece bu tür felsefenin kurucusu olan Thales suyu ilke olarak açıklıyor."

Bununla birlikte, Thales'in suyun her şeyin nedeni olduğu sonucuna nasıl vardığına dair bir kayıt olmamasına rağmen, Aristoteles'e (*Metafizik*, 983 b 20-27; Arslan, 2006a: 88) göre, Thales'i bu inanca götüren nedenlerden biri belki de her şeyin besininin nemli olduğu, nemden ısının üretildiği ve bu nem tarafından canlı tutulduğu gibi basit gözlemleridir. Aristoteles Thales'in kavramını bu olgudan ve her şeyin

---

¹ Physis sözcüğü arkhe gibi kullanılıyor.

tohumlarının nemli bir doğaya sahip olduğu ve suyun nemli şeylerin doğasının kökeni olduğu gerçeğinden aldığını söyler.

Thales, ayrıca, buharlaşma veya donma gibi diğer olaylarla suyun farklı biçimler aldığını ifade etmekte ve böylece şeylerin bileşimine ilişkin bir analiz ortaya koymaktadır. Ancak Thales'in şeylerin bileşimine ilişkin analizinin doğruluğu, dünyanın doğasıyla ilgili soruyu gündeme getirmesinden çok daha az önemlidir. Burada önemli olan her şeyin aslının ne olduğu sorusu ile üzerinde tartışılabilir ve daha fazla analizle doğrulanabilecek ya da çürütülebilecek yeni bir tür araştırma için zemin hazırlamasıdır. Thales'in diğer bir önemi ise ilk olarak evrenin arkhesi ya da tözü nedir gibi bir soru sorması ve bu soruyu sistematik bir şekilde yalın gözlemleri ile akla başvurarak temellendirmesi ile doğaya ilişkin irrasyonel unsurlara dayanan mitolojik açıklamalardan rasyonel açıklamalara zemin hazırlamasıdır. Aristoteles, doğal dünyanın ve doğa olaylarının “nedenlerine ve ilkelerine” yönelik araştırmalarla uğraşan ilk kişinin Miletli Thales olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla, arkhe sorunu Thales'in önemini gözler önüne sermekte ve töz sorununa ilişkin bir araştırma yapıldığında ilk olarak başvurulması gereken kişinin o olduğunu ortaya koymaktadır.

1.1.2. Anaksimandros

Töz sorunu ile ilişkili olarak evrenin ilk, temel maddesi arayışı içerisinde karşımıza çıkan diğer bir düşünür ise Anaksimandros'tur. Thales'in çağdaşı ve öğrencisi olan Anaksimandros her şeyin kendisinden ortaya çıktığı tek bir temel şey olduğu konusunda hocası ile aynı fikirdedir. Ancak Thales'in aksine Anaksimandros, bu temel maddenin ne su ne de başka herhangi bir özel element olduğunu ifade etmektedir. O Thales'in arkhesi ya da tözü olan Su'yun, diğer birçok belirli element arasından bir şey olduğunu ve tüm bu belirli şeylerin kökenlerini açıklamak için daha temel bir şeye ihtiyaç olduğunu ifade etmektedir. Diğer bir deyişle, tüm bu belirli şeylerin ortaya çıktığı birincil tözün ya da temel maddenin belirsiz veya sınırsız bir özelliğe sahip olması gerektiğini söylemektedir. Aristoteles'in de belirttiği üzere², “dört ögenin birbiri içinde değişmesini gözlemlemiş olan Anaksimandros herhalde bunlardan hiçbirini temel <dayanak> olarak kabul etmek istemiyor, tersine bunların yanında bulunan başka birini benimsiyordu...” Bu kapsamda, dünyada belirli olarak bulunan bütün varlıkların belirsiz ve sınırsız bir

² Simplicius, Aristoteles'in Fizik 24, 13 vd'ına = 12 A 9. Aktaran (Capelle, 2011: 61).

kökene sahip olduğunu ifade eden düşünür, aktüel şeylerin belirli kaynaklarının belirsiz; şeylerin sonlu, kökenlerinin ise sonsuz veya sınırsız olduğunu vurgulamaktadır.

Anaksimandros bu vurgulardan hareketle ana maddenin, arkhenin, ilkenin veya tözün ne olması gerektiğini sorgular ve bu soruya apeiron cevabını verir. “Praxiades’in oğlu, Thales’in öğrencisi ve izleyicisi Miletoslu Anaksimandros sonsuz³’u şeylerin ilkesi ve ögesi olarak benimsemiş, ilke için bu adı ilk defa kullanan da o olmuştur⁴”. Anaksimandros yalnızca, şeylerin asıl tözüne ya da temeli hakkında yeni bir fikir ileri sürmemiş bununla birlikte şeylerin ana, temel maddeden nasıl ayrıldıklarını açıklamaya çalışarak felsefi düşünceyi ilerletmiştir. Thales, ilk madde ya da temel madde olarak arkheden ya da tözden dünyada gördüğümüz birçok farklı şeyin nasıl dönüştüğünü açıklama sorunuyla ayrıntılı olarak ilgilenmemiştir. Mesela, katı ve gaz gibi farklı formlara bürünebilen su, zıttı olan ateşi bünyesinden nasıl barındırabileceğini açıklama noktasında yetersiz kalmaktadır. Dolayısıyla, belirli bir tözden, yine belirli olan zıt ve farklı unsurların nasıl çıkabileceği meselesi Thales’te yanıtızsız kalmaktadır. Ancak Anaksimandros bu meseleyi ayrıntılı olarak ele almıştır. Belirsiz ve sınırsız olan, şeylerin yaratılmamış ve yok edilemez birincil tözüdür, ancak ona göre, töz aynı zamanda sonsuz bir harekete de sahiptir. Bu hareketin bir sonucu olarak, çeşitli spesifik ögeler, orijinal cevherden ayrılma ve kopma yoluyla meydana gelirler. Arslan’ın (2006a: 103-104 aktarımıyla “her zaman genç, diri, her zaman canlı ve ezeli-ebedi olarak hareketli olan apeiron’dan (DDK. B 2, 3) önce ayrılma veya kopma yoluyla sıcak ve soğuk çıkmıştır” (Aristoteles, Fizik, 187 a 20-21). Ardından, bu ikisinden nem ortaya çıktı; sonra bunlardan kuru olan toprak ve hava meydana geldi. Anaksimandros böylece, tözün farklı unsurlara nasıl dönüştüğünü anlatarak Thales’in görüşlerini bir adım ileriye götürmüştür.

Bununla birlikte, töz ya da arkhe olarak Apeiron Yunanca’da sınırsız, sonsuz ve belirsiz anlamlarına gelmekle birlikte, spesifik olarak niceliksel olarak sınırsız, niteliksel olarak belirsiz anlamlarına gelmektedir. Anaksimandros tam olarak hangi anlamda bu kavramı kullandığıyla ilgili literatürde çeşitli tartışmalar vardır. Ancak bu çalışmada tartışılan mesele kavramın tam anlamından öte, bu kavramın hangi amaçla kullanıldığıyla ilgilidir. Aristoteles’in doksografına göre, Anaksimandros “ilke olarak suyu ya da ögelerden birini değil, gökyüzünü ve içindeki dünyaları meydana getiren başka bir sonsuz

³ Kitap yazarı Capelle’nin notu “Apeiron” sözcüğü yalnızca sonsuz, yani sınırsız diye çevrilebilir ki, Anaksimandros da kesinlikle bunu kastetmektedir.

⁴ Simplicius, Aristoteles’in Fizik 24, 24, 13 vd’ına = 12 A 9, Aktaran (Capelle, 2011: 61)

tözü [temel dayanak] kabul etmiştir⁵.” Bu açıdan değerlendirdiğimizde sonsuz tözü apeiron olarak belirlenmekte ve tözün çalışmanın başında belirlenen felsefi anlamlarından ilki olan “ontolojik olarak temel olmaları ve diğer her şeyin kendisinden yapıldığı şey olması” ölçütünü karşılamaktadır. Bununla birlikte⁶, Aristoteles’in “Sonsuz [apeiron], madde olarak nedendir... Ama diğer düşünürler de sonsuzdan madde olarak yararlanıyorlar” ifadesi göz önünde bulundurularak Anaksimandros arkhesini bir tür madde olarak görmekte ve böylece felsefi tözün altıncı anlamı olan “Töz madde türlerinin veya cinslerinin tipik bir örneği” ölçütünü de tıpkı Thales’te olduğu gibi karşılamaktadır. Thales’ten farklı olarak, Anaksimandros’un töz anlayışı, tözün diğer bir anlamı olan üçüncü maddeyi yani “tözler, en azından diğer şeylerle karşılaştırıldığında, nispeten ya da belki de kesinlikle bağımsız ve kalıcıdır (ebedi)” ifadesini de kapsamaktadır. Bu yorumu yapmaya imkân veren yine Aristoteles’in Fizik kitabındaki Sonsuz’un yüklemine ilişkin görüşlerine dayanmaktadır. Aristoteles⁷ “her şey ya “başlangıç”tır ya da “başlangıç”tan <çıkır>; ama sonsuzun başlangıcı yoktur, aksi takdirde bir sonu olurdu. Ayrıca o başlangıç olarak hem olmamış hem de ebedi olmak <zorundadır>. Çünkü olmuş olan her şeyin bir son bulması zorunludur ve her yok oluşun bir sonu vardır. Bu nedenle, dediğim gibi, bunun başlangıcı yoktur, o daha çok tüm öteki şeylerin ilk başlangıcıymış, her şeyi kapsıyormuş, her şeyi sevk ve idare ediyormuş gibi görünüyor, tıpkı sonsuzun yanı sıra ruh ya da sevgi denen son nedenlerden hiçbirini kabul etmeyenlerin iddia ettikleri gibi. Ve bu da tanrısal olanmış. Çünkü Anaksimandros ile doğa bilimcilerden pek çoğunun kanısına göre o “ölümsüz” ve “ebedi”ymiş.” Sonuç olarak, Anaksimandros ontolojisi ile ilişki olarak ilk madde arayışı içerisinde belirlemiş olduğu arkheyi, apeironu her şeyin kendisinden geldiği temel madde olarak değerlendirmesi, ayrıca apeironu belirli maddelerin kaynağı olan belirsiz bir madde türü olarak görmesi ile ontolojisi tözün Thales’te de belirttiğimiz iki tanımını karşılamaktadır. Son olarak Aristoteles’in aktarımıyla Apeironun diğer varlıklara kıyasla sonsuz, bağımsız ve kalıcı bir yapıda olması ile töz kavramının diğer bir anlamını da taşımaktadır. Böylece, Anaksimandros’un arkhenin diğer formlara nasıl bürüneceğine ilişkin vurgusu ile evrenin başlangıcına ilişkin görüşleri ya da kozmogonisi tözün ondaki son anlamının ortaya

⁵ Simplicius, Aristoteles’in Fizik 24, 24, 13 vd’ma = 12 A 9, Aktaran (Capelle, 2011: 61).

⁶ Aristoteles, Fizik III 7. 207 b 35 vd. = 12 A 14. Aktaran (Capelle, 2011: 61).

⁷ Aristoteles, Fizik III 7. 207 b 35 vdd. = 12 A 14, Aktaran (Capelle, 2011: 62).

çıkmasına sebep olmakta ve onun görüşlerini Thales'ten ayırarak bir adım ileriye götürmektedir.

1.1.3. Anaksimenes

Milet Okulu doğa filozoflarının sonuncusu ise Anaksimenes'tir. Anaksimenes de diğer iki düşünür gibi evrenin ilk ilkesi ya da tözü nedir sorusuna cevap aramış ve kendi gözlemleri çerçevesinde bu soruya bir yanıt vermiştir. Öncelikle o, Anaksimandros'un doğal şeylerin bileşimiyle ilgili soruya verdiği yanıtı düşünerek, bu yanıtın yetersiz olduğunu belirtmektedir çünkü her şeyin kaynağı olarak sınırsız kavramı çok belirsiz ve soyut kalmaktadır. Bununla birlikte, Anaksimenes, Anaksimandros'un neden sınırsız bir arkhe arayışı içerisine girdiğini ve bu sınırsız arkheyi Thales'in suyun her şeyin nedeni olduğu fikrine tercih ettiğini anlamaktadır. Bu anlayış altında yatan neden niteliksel olarak belirsiz ve niceliksel olarak sınırsız bir arkhe ya da tözün en azından çok çeşitli, sonlu ve belirli şeylerin nasıl ortaya çıktığını açıklamada yardımcı olabileceğini ifade etmektedir. Buna rağmen Anaksimenes belirsiz ve sınırsız bir ilk ilke ya da tözden diğer şeylerin nasıl meydana geldiğini açıklamada Anaksimandros'un arkhesinin yetersiz olacağını ifade etmekte ve bu nedenle o, Thales'in yaptığı gibi belirli bir töze odaklanmayı tercih etmektedir.

Böylece, Anaksimenes, Thales ve Anaksimandros'un görüşleri arasında bir nevi orta yolu bulmaya çalışmakta ve bunu belirlemiş olduğu ilke çerçevesinde ortaya koymaktadır. Anaksimenes, "hava"yı her şeyin kendisinden ortaya çıktığı birincil madde olarak belirlemekte ve "havanın sudan daha önce ve kesinlikle yalın cisimlerin ilkesi olduğunu iddia ediyor⁸". Thales'in arkhe olarak ileri sürmüş olduğu su kavramı gibi, hava da belirli bir maddedir. Ona göre havanın her varlık için hayati önemde olduğu ve her şeyin temelinde olduğu kolayca gözlemlenebilmekle birlikte zamanla her şey buna karışarak çözülmektedir. "Havadan oluşan ruhumuzun bizi yönetmesi gibi, tüm evreni de soluk ile hava kaplamaktadır⁹".

Anaksimenes tözün sonsuz yapıda olduğunu belirterek Anaksimandros'un töz düşüncesinden de belirli ölçülerde faydalanmaktadır "... yani Thales'ten aldığı tözün belirli bir varlık olduğu öğretisini Anaksimandros'tan aldığı onun sonsuz olduğu

⁸ Aristoteles, Meteoroloji I 3. 984 a 5 = 13 A 4 Aktaran (Capelle, 2011: 70).

⁹ Aetius I 3, 4 = 13 b 2, Aktaran (Capelle, 2011: 70).

öğretisiyle birleştirmektedir” (Arslan, 2006a: 119). Böylece, “Anaksimenes de <Anaksimandros> gibi temelde yatan tözün tek ve sonsuz olduğunu söylüyor, ama bunu onun gibi belirsiz bırakmıyor, havayı ilke diye açıklayarak belirliyor; aradaki fark seyreklik ve yoğunluktan ileri geliyor.” Anaksimenes’in tözü Anaksimandros’tan farklı olarak niteliksel olarak belirsiz bir yapıda değildir. Thales’in tözünde olduğu gibi belirli bir yapıdadır. Onun tözünün belirli olduğuna ilişkin vurguyu Arslan (2006a: 119) şu şekilde aktarmaktadır: “Eğer tözün veya ana maddenin yoğunlaşmak ve seyrekleşmek suretiyle farklı varlıkları meydana getirmesi mümkünse veya böyle bir görüş makul ise o zaman artık tözü Anaksimandros gibi belirsiz bir şey olarak almak zorunda değiliz. Çünkü bu durumda veya bu varsayımda, bir aynı şeyin, yani havanın sıkışınca su, daha fazla sıkışınca toprak, en fazla sıkışınca taş veya kaya, buna karşılık seyrekleşince ateş olduğunu söylemek veya düşünmek mümkündür. Bu varsayımı veya açıklama tarzını kabul ettikten sonra, artık tözün belirli bir şey olduğunu kabul etmekte bir sakınca yok gibi görünmektedir.” Bu çerçevede Anaksimenes’in tözü belirli bir yapıda olması bakımından Thales’ten, sonsuz olması bakımından Anaksimandros’tan unsurlar taşımaktadır.

Anaksimandros'un sürekli hareket halindeki sınırsız ve belirli olmayan apeiron görüşü gibi, Anaksimenes'te de hava belirli ve somut bir madde olmasına rağmen her yere yayılabilmektedir. Üstelik, havanın hareketi, Anaksimandros diğer şeylerin ana maddeden veya arkheden ayrılma veya kopmalar yoluyla çıktığına ilişkin açıklamasından daha spesifik bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Anaksimenes, havanın her şeyin kökeni ya da temeli olduğunu açıklamak için, bu şeyleri oluşturan havanın yoğunlaşarak ve genişerek (seyrekleşerek) diğer maddelerin ortaya çıktığını ifade etmektedir.

Anaksimenes bu noktaya değinirken, varlıklardaki nitelik farklılıklarının nicelikteki farklılıklardan kaynaklandığı şeklindeki önemli yeni fikri ortaya atar. Havanın genişlemesi ve daralması nicel değişiklikleri temsil eder ve tek bir maddede meydana gelen bu değişiklikler, çevremizdeki dünyada gördüğümüz farklı şeylerin çeşitliliğini açıklar. Bahsedildiği üzere, Anaksimenes’e göre, havanın niceliksel bir farklılıkla genişlemesi ısınmaya ve en sonucunda ateşe neden olurken, yoğunlaşması ise, rüzgarları, rüzgarlar bulutu, bulutlar yağmuru meydana getirmektedir. Anaksimenes nitelik farklılıklarının nicelik farklılıklarına dayandığı düşüncesi ile aynı zaman dış dünyada meydana gelen meteorolojik olayları da hava arkhesi ile bir şekilde açıklığa kavuşturmuştur. Buna göre; “hava seyrekleştiği zaman ateş haline geliyor;

yoğunlaşınca da rüzgar; havanın yoğunluğu arttıkça önce bulut, sonra su ve toprak, aşırı yoğunlaşma sonuncunda da taş haline geliyor. Hava yoğunlaşmışsa rüzgar meydana geliyormuş, harekete geçince de esiyormuş. Hava bir araya toplanarak daha çok yoğunlaşınca bulut oluyor ve bulutlar <şiddetli basınç altında> suya dönüşüyorlarmış. Bulutlardan düşen sular donduğu zaman dolu meydana geliyormuş; bu nesne fazla nem içeriyor ve sonra donuyorsa o zaman da kar oluşuyormuş. Bulutlar hava akımlarının zoruyla parçalandıklarında şimşek çakıyormuş. Çünkü o zaman parlak ve alevli bir ışın ortaya çıkıyormuş. Gökkuşağı da güneş ışınlarını bir araya toplamış havaya isabet ettiği zaman görünüyormuş. Isınma ve soğuma nedeniyle yeryüzü büyük değişmelere uğradığı zaman da deprem oluyormuş¹⁰". Bu açıdan, Anaksimenes'in nitelikleri niceliklere indirgemesi önemli bir düşüncedir. Bu görüş daha sonraları Demokritosun görüşleri ile desteklenmektedir. Bununla birlikte, Aristoteles ise nitelikleri yapısal olarak birbirlerinden farklı olarak görmekte ve ağırlık hafiflik gibi unsurlar arasında kategorik ayrımlar olduğunu belirtmektedir (Arslan, 2006a: 124). "Anaksimenes ... töz veya ilke olarak belirli bir şeyi almış olsa bile bu yoğunlaşma ve seyrekleşme mekanizması sayesinde ondan farklı ve zıt şeyleri meydana getirebilir. Günümüzde bütün varlıkların temelde aynı şeyden, yani atomlardan meydana geldiğini kabul etmekle birlikte, onlar arasındaki farklılıkları atom ağırlıkları arasındaki farklılıklara indirgemiyor muyuz?" (Arslan: 2006a: 120). Bu çerçevede, Anaksimenes'in tek bir tözden diğer varlıkların ya da şeylerin nasıl meydana çıktığı konusundaki açıklamalarının hem Thales'ten hem de Anaksimandros'tan daha etkili ve başarılı olduğunu ifade etmekte bir sakınca yoktur.

Toparlayacak olursak, Anaksimenes'in arkhe arayışı çerçevesinde belirlenen töz anlayışını tözün hava gibi belirli bir madde olması bakımından Anaksimandros'un apeironundan farklılaştığını, Thales'in tözü ile paralellik gösterdiğini, tözün sonsuz olması bakımından ise Anaksimandros'un görüşlerini paylaştığını ifade etmek mümkün gözükmemektedir. Son olarak, Anaksimenes'in töz anlayışının daha önce vurguladığımız üzere tözün ontolojik olarak temel olma (1. anlam) ve bir madde türü olması (6. Anlam) gibi anlamları karşıladığı da ifade edilebilir.

Genel olarak değerlendirdiğimizde ise Aristoteles'in fizikçiler olarak adlandırdığı Milet okulu doğa filozofları şeylerin maddi ilkesini (arkhe) ve onların ortaya çıkma ve yok olma yöntemlerini aramaları ve ayrıca şeylerin rasyonel birliğini vurgulayarak doğaüstü açıklamaları reddetmeleriyle evreni rasyonel araştırma yoluyla anlaşılabilir

¹⁰ Hippolytos I 7, 3 = 13 A 7, Aktaran (Capelle, 2011: 69).

bir düzen içerisinde görmektedirler. Bu çerçevede karşımıza sırasıyla Thales, Anaksimandros ve Anaksimenes çıkmakta ve onlar dünyanın köken, töz veya ilke anlamlarına gelen arkhesini sırasıyla su, apeiron ve hava olarak belirlemişlerdir. Miletli filozofların hiçbir şekilde ruh ve beden arasındaki ilişki sorununa değinmedikleri de göze çarpmaktadır. Bu sorunu daha sonra Descartes gibi filozoflar gündeme getirerek ruh ve bedeni töz sorunu çerçevesinde değerlendirmektedirler. Şeylerin birincil tözü olarak su, apeiron ve hava hakkındaki özel fikirlerinin yararlılığı ne olursa olsun, Miletlilerin gerçek önemi, yine, ilk kez, şeylerin nihai doğası ve doğanın gerçekte nelerden oluştuğuna dair ilk doğrudan araştırmayı yapmalarından kaynaklanmaktadır.

1.1.4. Platon'un Töz Anlayışı

İlk çağ felsefesinde düşünürler evrendeki, değişimi ve oluşumu açıklama amacıyla bir ilk madde veya ilke arayışı içerisinde girmişlerdi. Arkhe problemi olarak karşımıza çıkan bu tartışma onların belirlemiş oldukları unsurlar çerçevesinde bir çözüme kavuşturulmaya çalışılmıştır. Buna göre, evrendeki değişimin arkasında değişmeden kalan ve tüm varlıkların, maddelerin ve dünyadaki zıtlıkların ondan çıktığı ve tekrar ona dönebileceği bir temel madde ya da diğer bir deyişle töz arayışı Sokrates öncesi filozofların cevaplamaya çalıştığı temel sorunlardan bir tanesiydi. Bu kapsamda Milet Okulu Doğa Filozofları değişenin arkasında değişmeden kalan, diğer bir deyişle değişime tabi olmayan ancak evrendeki değişimi açıklayabilme imkanına sahip olan arkhenin maddi olduğunu ve çokluğun altındaki birliği açıklayabilecek yani diğer bütün maddelerin ondan kaynaklanacağı ilk maddeyi ya da tözü su, apeiron ve hava olarak belirlemişlerdi.

Platon her şeyin kendisinden kaynaklandığı belirli bir maddi temele dayanarak yapılan bu materyalist girişimleri reddetmektedir. Ona göre, gerçek varlıklar olan idealar ya da formlar özü itibarıyla maddi bir nitelikte değildirler. İdealar aynı zamanda değişime ve oluşa maruz kalmayan ezeli, ebedi, hareketsiz ve değişmez bir durumdadır. Dolayısıyla, oluş ve değişim içerisinde olan maddi nesnelere ideaların bir kopyasıdır (Arslan, 2006b: 259). Bu idealar, diğer her şeyin kendisinden inşa edildiği madde ya da bireyler ya da birey türleri olmaları anlamında tözler değildir. Aksine, diğer her şeye yapı ve amaç veren itici ilkelerdir. İdealar felsefi töz tanımının ilk anlamlarından biri olan ontolojik temel olma ölçütünü karşılamakla birlikte tam anlamıyla idealar bir varlığı

oluşturmamaktadırlar. Onun varlık anlayışı ontolojik temel olma açısından tözün tanımlarından birine denk gelmekle birlikte idealar tam anlamıyla dış dünyadaki varlıkları oluşturmazlar. Platon'un ideaları felsefi töz tanımının ikinci anlamına bakıldığında diğer şeylerle karşılaştırıldığında, nispeten ya da belki de kesinlikle bağımsız ve kalıcı olma ölçütünü taşımaktadırlar. Platon'un tözleri göreceğimiz üzere Aristoteles'in töz anlayışından belirli ölçülerde farklıdır. İlk olarak onun tözünü yüklemelerin öznesi değildirler. İkinci olarak tözler hiçbir anlamda değişimin özneleri değildirler. Platon'un tözünü olağandışı türden bireyler olsalar da normal anlamda bireysel şeyler değildirler. Son olarak, Platon'un tözünü hiçbir şekilde madde türlerinin bir örneği değildir. Bu bakımdan Platon'un töze yönelik görüşleri çalışmanın başında belirtilen felsefi tözlerin anlamlarından ilk ikisinin dışında diğer anlamlarına sahip olmadığını ifade etmek yanlış olmayacaktır (Robinson, 2021).

1.1.5. Aristoteles'in Töz Anlayışı

Töz meselesini etraflıca ele alan ve töze ilişkin birçok tartışmanın kaynağı olarak gösterilen asıl kişi Aristoteles'tir. Aristoteles'in görüşlerine çeşitli eserlerinde rastlayabiliriz. Aristoteles'in töz yaklaşımına yönelik düşüncelerini elde edebileceğimiz iki temel kaynağı vardır. Bunlar: Kategoriler ve Metafizik adlı eserleridir. Öncelikli olarak Aristoteles'in töz hakkındaki görüşlerine yer vermeden önce varlık felsefisi ya da metafiziğe yönelik görüşlerinden de bahsetmek gerekmektedir. Aristoteles Metafizik adlı eserinde ilk felsefe bilimi dediği şeyi geliştirir. "Metafizik" terimi bilimin ilk ilkelerinin araştırılması olarak metafizik, varlık olmak bakımından varlığın bilimi olarak metafizik ve ilk nedenin bilimi olarak metafizik olmak üzere farklı anlamlara sahip olmakla birlikte metafizik ismi Aristoteles'in bu eserinin diğer yazıları arasındaki konumunu, yani onun fizik üzerine çalışmasının ötesinde veya ondan sonra geldiğini belirtir anlamında kullanılmaktadır (Uygun, 2014: 15-38). Aristoteles Metafizik'i boyunca, bilgelik olarak adlandırılabileceğini düşündüğü bir bilgi türüyle ilgilenir. Bu eser, "bütün insanlar doğası gereği bilmek isterler" ifadesiyle başlar. Aristoteles, bu doğuştan gelen arzunun yalnızca bir şey yapmak veya yapmak için bilme arzusu olmadığını söyler. Bu pragmatik güdülere ek olarak içimizde sırf bilmek uğruna belirli türde şeyleri bilme arzusu vardır.

Aristoteles'e göre farklı bilgi seviyeleri vardır. Bazı insanlar yalnızca duyuları aracılığıyla deneyimlediklerini bilirler. Ancak Aristoteles, duyular aracılığıyla

bildiklerimizi bilgelik olarak kabul etmez. Bunun yerine bilgelik, bilim insanlarının sahip olduğu bilgiye benzemektedir. Bilim insanları çalışmalarında bir şeyleri gözlemleyerek başlarlar, sonra bu duyu deneyimlerini tekrar ederler ve sonunda nesnelere nedenlerini düşünerek duyu deneyiminin ötesine geçerler (Yardımcı, 2018: 3). Fizik, etik, politika gibi tanımlanabilir araştırma alanları olduğu kadar çeşitli bilim alanları vardır. Aristoteles birçoğuyla ilgilenmekle birlikte bunların ötesinde metafizik denilen bir başka bilim alanının daha olduğunu belirtmektedir. İlk felsefe olarak adlandırılan Metafizik diğer bilimlerin konusunun ötesine geçen ve gerçek varlığın ya da hakikatin bilgisi ile ilgilenmektedir.

Aristoteles kategorileri kullanarak gerçekliği betimlemeye çalışmaktadır. Ardından Aristoteles betimlemeden neyin gerçek olduğuna ya da neler olup bittiğine geçmek istemektedir. Bu noktada o metafizik sorunu hakkında konuşmaya başlar. Şimdi, metafizikle ilgili sorundan, kitapta ele alınış biçiminden ve Aristoteles'in onunla ilgilenme biçiminden bahsederken o tam olarak metafizikle uğraşırken hangi soruyu cevaplamaya çalışmaktadır? Bu soruya cevap verebilmek için ilk olarak diğer disiplinlerin alanlarına ilişkin sorularına bakabiliriz. Fiziksel bilimler maddi nesnelere arasındaki nedensel ilişkiler nelerdir gibi sorular sormaktadır. Matematik ise genellikle nicelikler arasındaki ilişkileri sorgulamaktadır. Tarih ise hangi olaylar olmuştur ve bu olayların sebepleri veya açıklamaları nelerdir gibi sorular sormaktadır. Bu soruların hepsinin genel bir formu vardır. Buna göre, bu tür nesnelere ne olduğu, neden oldukları gibi sorular sorulur. Öyleyse, fizik bilimlerinde temel soru şudur: fiziksel nesnelere nelerdir? Maddi nesnelere arasındaki nedensel ilişkiler nelerdir? Burada dikkat edilmesi gereken nokta fizik bilimlerinin metafizik veya tarihte ele alacağımız ilişkiler hakkında soru sormamasıdır. Tarih disiplininde ise araştırma nesnelere olaylardır. Olaylar arasında ne tür ilişkilerin var olduğuyla ilgilenmektedir. Dolayısıyla, tarih, maddi nesnelere arasındaki nedensel ilişkileri zorunlu olarak içermeyecektir. Matematik de aynı şekilde, nicelikler arasındaki toplama, çıkarma, çarpma, bölme gibi ilişkilerle ilgilenmektedir. Bu nedenle, belirli bir alandaki bir soru veya problemle uğraşırken, belirli türden nesnelere veya belirli türdeki şeylerle ve bu şeyler arasında var olan ilişkilerle ilgilenilmektedir. Bu bakımdan fizik biliminin bir sanat eserindeki estetik unsurlara ilişkin sorular sorması beklenmemekle birlikte, bu tarz sorular sorması tuhaf olacaktır. Anlaşılacağı üzere, bilimlere belirli türden şeylerin ilk ilkelerini ve nedenlerini bulmaya çalışmakta ve bir fenomen neye benzer ve neden gibi sorular sormaktadır. Metafizik ise herhangi bir şey

olmak ne anlama gelir ya da var olmak ne anlama gelir gibi çok daha genel sorular sormaktadır. Aristoteles'i Metafizik'inde tam olarak ilgilendiren bu sorudur. O metafiziği varlığın bilimi olarak belirlemiştir. Bu nedenle, onun gördüğü şekliyle metafizik sorunu, varlık ve onun ilkelerinin ve nedenlerinin incelenmesidir.

Anlaşılabacağı üzere yukarıda belirtilen bilimlerin aksine metafizik diğer disiplinlerin kendi alanlarına ilişkin spesifik sorularından daha geniş ölçekli sorular sormaktadır. Aristoteles'in metafiziği, varlık olmak bakımından varlığı ve ona özü gereği ait olan nitelikleri inceleyen bir bilimdir (Aristoteles, 1995:42; Kaçar, 2016: 102). Aristoteles'in uğraştığı metafizik, gerçek şeylerle ilgilenmektedir, ancak sadece bazı disiplinlerin soruşturma alanlarına giren gerçek şeylerle değil, tüm gerçek şeylerle ilgilenmektedir. Belirtildiği üzere, fizik maddi nesnelere uğraşır. Tarih olaylarla ilgilenir. Matematik miktarlarla ilgilenir. Metafizik ise bunların hepsi ile ilgilenmektedir. Örneğin sanat alanındaki şiir olmak ne demektir? Roman olmak ne demektir? Güzel bir şiir olmak ya da bu yazılı biçimlerde güzelliğe sahip olmak ne anlama gelir? Bir sanat eseri olmak ne demektir? Güzel bir sanat eseri olmak ne demektir? gibi soruların hepsi metafiziğin alanına girmektedir. Metafiziğin kapsamı dışında hiçbir şey yoktur. Belirli disiplinler olaylar arasındaki ilişkiler ve bu ilişkilerin ne olduğunu soruştururken, metafizik olanı, var olanı, diğer bir deyişle var olmayı soruşturur. Var olan bir şey olmak nedir? sorusu Aristoteles metafiziğinin ilk kısmını oluştururken, ikinci kısmını ise (o) neden var sorusu oluşturmaktadır. Aristoteles'in kategorileri bu iki soruya da cevap vermektedir. Bu açıdan ilk olarak var olmak ne anlama gelir sorusuna cevap arayabiliriz.

Aristoteles'te mantık açısından 'var olmak' söylemin konusu ya da öznesi olabilecek bir şey olmak anlamına gelmektedir. Biyolojik açıdan var olmak ise dinamik bir sürece dahil olan bir şey olarak düşünülmektedir. Bu çerçevede Aristoteles için var olmak her zaman bir şey olmak demektir. Bu nedenle, tüm varoluş bireyseldir ve belirli bir doğası vardır. Aristoteles'in mantığa ilişkin yapıtlarında ele aldığı nitelik, bağıntı, duruş, yer vb. tüm kategoriler veya yüklemeler bu yüklemelerin uygulanabileceği bir özneyi varsayar. Tüm kategorilerin uygulandığı bu özneye Aristoteles töz (ousia) adı vermektedir. O halde var olmak, belirli bir tür töz olmaktır. Ayrıca "olmak" dinamik bir sürecin ürünü olarak bir madde olmak anlamına gelir. Bu şekilde metafizik varlık (yani mevcut tözler) ve onun sebepleri (yani tözlerin meydana geldiği süreçler) ile ilgilenir.

Bu doğrultuda, Aristoteles'in Kategoriler adlı eseri var olmak ne anlama gelir sorusuna doğrudan bir cevap vermektedir. Aristoteles kategorilerde töz ve ilineklere

bahsetmektedir. Töz ve ilineği diğer bir ifadesi ile özne ve yüklem olarak belirleyebiliriz. Aristoteles açısından varlığa yüklenen nitelik ve özellikler olarak belirleyebileceğimiz ilineklerin hepsi “kategori”dir. Onun kategorileri toplam on tanedir ve ilki dışında hepsi bir özneye eklenmektedir.

“Aristoteles, kendisine bir şeyin yüklem yapıldığı ‘konu’yu ve bu konuya yüklenen ‘yüklem’leri toplamda on kategori halinde ifade etmektedir. Bunlar, töz (cevher), nicelik, nitelik, görelilik, yer, zaman, durum, iyelik, etki ve edildir. Yani, bir “konu” belirlendikten sonra, bu konuya atfedilmesi mümkün olan yüklemler toplamı kategorik olarak dokuz sınıftır. Örneğin, “insan”, “at” tözdür; “iki dirsek uzun”, “üç dirsek uzun” niceliktir; “ak”, “gramerci” niteliktir; “çeyrek”, “yarım”, “daha büyük” göreliktir; “Agora’da” yerdir; “dün”, “geçen yıl” zamandır; “yatmıştır”, “oturmuştur” durumdur; “ayakkabıları ayağındadır”, “silahlıdır” iyeliktir; “o kesiyor”, “o yakıyor” etkidir; “o kesiliyor” edildir.

“Töz” kavramı Aristoteles’in felsefesini kendisi üzerine inşa ettiği temel kavramlardan bir tanesidir. Kategoriler konusu dikkate alındığı zaman bu kavramın delâlet bağlamı “bir varlığın başka bir şekilde olamayacağı en yalın hâli, tabiatı yani kendisi” ile sınırlandırılmış görünmekte; listenin devamında yer alan dokuz kategori ise, ilgili varlığa ilişmesi veya ilişmemesi mümkün olan birer “ilinti” (âraz) olarak takdim edilmektedir. Bu kabule göre, bir ilinti ilişse de ilişmese de töz kendi varlığını devam ettirmektedir” (Aristoteles, 1928; Altunya & Yeşil, 2016: 85-86).

Buna göre yüklem tözü ya da özneyi tanımlamaktadır. Töz tanımlanan şeydir, yüklem ya da ilinek ise tanımlayandır. Bu açıdan Aristoteles'in özneyi bir töz olarak belirlediğini, kategorileri ise ona iliştirilen nitelikler olarak belirlediğini ifade etmek yanlış olmaz. Bununla birlikte, yüklem kendilerini tanımlayamazlar. Bu önemli bir noktadır çünkü töz olmanın gerekliliklerinden bir tanesi özellikler ve nitelikler tarafından belirlenebilmesidir. Örneğin “ağaç yeşildir” cümlesinden hareketle yeşil yüklemini düşünebiliriz. Bu örnekte yeşil yüklemi “yeşil olmaklığı” tanımlayamaz, yüklem kendisi yeşil değildir. Her ne kadar bu ifadeler kafa karıştırıcı olsa da daha anlaşılır kılmak için detaylandırabilir. Ağaçlar, çalılar, çimler yeşildir, ancak yüklem olan yeşilin kendisi yeşil değildir, çünkü verilen örnekte yeşilin birkaç tonuna atıfta bulunmaktadır. Örneğin, bir doğa manzarasını düşündüğümüzde bazı ağaçlarda biraz koyu yeşil vardır. Işığın yeşile çarptığı çimlerde neredeyse sarımtırak yeşiller vardır. Çalılarda biraz soluk yeşil vardır. Dolayısıyla, bu manzarada yeşilin her türlü tonundan bahsetmek

mümkündür. Şimdi, yeşil yüklemnin kendini tanımladığını söylediğimizi varsayalım. Bu, yeşilin belirtilen tonlarından birinin yüklem olduğu anlamına gelir. Eğer yeşil bu tonlardan biriye ve bu ton diğerleriyle aynı değilse, o zaman bu tonların geri kalanı yeşil değil, başka bir şey olacaktır. Dolayısıyla, yeşil yüklemde belirtilen “ağaç yeşildir”den çok daha öte bütün öznelerin ya da tözlerin sahip olduğu ortak bir noktadır. Bu nedenle yeşil yüklemnin kendisi yeşil değildir. Yeşil yüklemi, tüm yeşil şeylerin ortak noktasıdır. Bir kişi yeşili zihninde canlandırdığında yeşil yüklemine değil, belirli bir yeşil tonunu hayal etmektedir. Dolayısıyla, tek bir yüklemde belirtilen yeşil yalnızca belirli bir rengin belirli bir tonuna atıfta bulunmakta ve genel anlamda “yeşil olmaklığı” tanımlayamamaktadır. Bu ifade edilenlerden hareketle, iki sonuca ulaşılabilir; yüklem kendilerine yüklenememektedirler ve özneler yüklemle özdeş değildirler.

Özne, yüklemle aynı değildir. Bir ağaç gördüğümüzde, bu ağacın sert kabuğu olduğunu, yeşil olduğunu belirtebiliriz. Kategoriler çerçevesinde düşündüğümüzde ağacın yapısı, zamanı, yeri hakkında bilgiler verebiliriz. Matematiksel açıdan bakarak sayısı hakkında bilgi verebilir, diğer ağaçlarla olan ilişkisinden bahsedebiliriz. Bunların hepsi ağacın ya da ağaç tözünün yüklemidir, ancak ağaç bu yüklemle özdeş değildir. Bu gerçekten hatırlanması gereken önemli bir noktadır. Töz yalnızca ilinekler değildir. Töz ilineklerin bir koleksiyonu ya da bir araya gelmesinden oluşan bir şey de değildir. Bunun anlamı şudur; töz ilineklerin tarif ettiği şeydir. Ancak töz, ilineklerin bir araya getirilmesi ile özdeş değildir.

Aynı zamanda, bir masanın veya bir kişinin özü veya tözü, kategorilerinden veya niteliklerinden özel olarak ayrı bir varoluşa sahiptir. Bu, bir tözün gerçekten de niteliklerinden ayrı olarak var olduğu anlamına gelmez. Yine de Aristoteles, "masa olmaklık" gibi bir şeyin özünü, yuvarlak, küçük ve kahverengi gibi belirli niteliklerinden ayrı olarak bilebileceğimize inanır. Bu nedenle, bir masa gördüğümüz her yerde bulunan evrensel bir öz olması gerektiğine inanıyor. Ve bu öz veya töz, her fiili tablo durumunda nitelikler farklı olsa da öz aynı olduğu için, kendi özel niteliklerinden bağımsız olmalıdır. Aristoteles'in söylemek istediği, bir şeyin belirli niteliklerinin toplamından daha fazlası olduğudur. Tüm niteliklerin “altında” (töz) bir şey vardır; bu nedenle, herhangi bir özel şey, bir yandan niteliklerin bir bileşimi, diğer yandan niteliklerin uygulandığı bir alt tabakadır.

1.1.5.1. Özsel ve Rastlantısal Özellikler

O halde, töz nedir sorusuna cevap vermek gerekmektedir. Aristoteles metafizik probleminin ilk kısmında, olmak ya da var olmak ne demektir sorusunu sormaktaydı ve işte bu soruya o töz cevabını vermektedir. Töz var olmak anlamına gelmektedir. Var olan şeyler tözlerdir. Ancak Aristoteles açısından tözün tam olarak ne olduğunu ifade etmeden önce gerekli bazı ayrımları da belirtmek gerekmektedir. İlineklere tekrar dönecek olursak bazı ilinekler etrafımızdaki varlıklara ilişkin özsel ya da zorunludur. Mesela ağacın sağlıklı olması, yaşaması var olması için zorunludur. Bir sedir ağacı için, yeşil olması yapraklarının dikenli olması gibi ilinekler onun için zorunludur. Ağacın yere kök salması onun temel bir özelliğidir. Yani bu değişmez özellikler ağaç için çok önemlidir ve ağacın bu şeylerden yoksun olup yine de ağaç olması mümkün değildir. İşte bu tarz unsurlar ağaç için zorunlu ilineklerdir ya da yüklemelerdir. Bu kapsamda Aristoteles, bir şeyi bilme şeklimizin tözden ne anladığımız konusunda önemli bir ipucu sağladığına inanmaktadır. Aristoteles, bir şeyi tüm niteliklerinden ayırdığımızda, onun gerçekte ne olduğuna, temel doğasına odaklandığımızda o şeyin renginden, boyutundan ve duruşunun bilgisinden daha fazla bilgiye sahip olacağımızı belirtir. Bu amaçla Aristoteles, şeylerin özsel (gerekli) ve rastlantısal (gerekli olmayan) özellikleri (essential and accidental properties of things) arasında ayrım yapar. Bir ağacın belirli sayıda dalının olması onun için gerekli bir özellik değildir. Bir ağacın on dalının olması ile bin dalının olması arasında bir fark yoktur. Yani bu ağaç dalları arasındaki sayısal farklılık onun ağaç olmağından bir şey götürmemektedir. Bu bakımdan miktar olarak dalların sayısı ağaç için geçici bir ilinek ya da yüklemidir. Ağaç çeşitli miktarda dala sahip olabilir. Bir insanın giymiş olduğu siyah gömlek onun gerekli bir ilineği değildir, çünkü farklı bir renkte gömlek giymesi o insanı o insan olmaktan çıkarmaz. Gerekli yüklemeler bir şeyin türü nedeniyle sahip olması gereken şeydir. Gerekli olmayan, rastlantısal yüklemeler ise bunların dışında kalan yüklemelerdir. Töz bu yüklemeye sahip olsa da olmasa da yine olduğu gibi kalabilir. İnsan tözünün sürüngen olmaması gerekli ya da zorunlu bir yüklem iken bir kıyafete sahip olması ise gerekli olmayan bir yüklemidir. Bir insanın var olmasının birçok yolu vardır. Örneğin, insanlar Türkiye'de, Gana'da, Almanya'da ve Afrika'da var olabilirler. Yani bir töze yüklenen yer ile alakalı ilinek zorunlu bir ilinek değildir. İnsanın sıcak kanlı olması ise onun için zorunlu bir ilinektir. Örneğin, bir kişinin kızıl saçlı olduğunu söylemek, tesadüfi bir şeyi tanımlamaktır, çünkü insan olmak için kişinin kızıl saçlı olması, hatta bu konuda herhangi bir saçının olması gerekli veya zorunlu değildir. Ama insan olmam için

ölümlü olmam gereklidir. Benzer şekilde, farklı boyutlarına, renklerine veya yaşlarına rağmen tüm insanların insan olduğunu kabul ederiz. Herkesi farklılaştıran özellikler yine de belirli ve benzersiz bir kişiyi belirlemektedir. Bu noktada Aristoteles, kategoriler olarak belirlediği bu özel özelliklerin (kategoriler, yüklemeler) de var olduğunu ifade etmektedir. Ancak bu özelliklerin varlığı, metafizik araştırmanın merkezi konusu değildir.

1.1.5.2. Madde ve Form

Tözün ne olduğunun tam olarak belirlenmesinden önce vurgulanması gereken diğer bir ayrım ise Aristoteles'in Fizik ve Metafizik eserlerinde ele almış olduğu Madde ve Form ayrımıdır. Pythagoras formun evrensel olduğunu belirtir. Form evrenseldir. Şeylerin özüdür. Maddeden ise anlaşılması gereken bir heykeli oluşturan mermerdir. Aristoteles bu anlayışı biraz daha ileri götürmektedir. Form bir şeyin olduğu şeydir ve madde onu oluşturan şeydir. Madde bir şeyi yapmak için bir araya getirdiğiniz kompozisyondur. Sokrates'in insan olması, filozof olması onun formlarıdır. Et, kemik, kan, kas gibi unsurlar ise Sokrates'i meydana getiren maddedir. Bu açıdan form bir tür şeydir. Evrenseldir, soyuttur ve öze ilişkindir. Madde ise onu oluşturan şeydir.

Aristoteles madde ve form arasında belirtilen ayrımı yapsa da doğada maddesiz formun ya da formsuz maddenin bulunamayacağını söylemektedir. Var olan her şey somut, tekil şeylerden oluşmaktadır. Dolayısıyla, var olan her şey madde ve formun bir araya gelmesinden oluşmaktadır. Bu nedenle, töz her zaman form ve maddenin bir bileşimidir. Bilindiği üzere Platon idealar öğretisinde gerçek varlıkların yalnızca idealar olduğunu yani diğer bir deyişle formlar olduğunu iddia etmektedir. Ona göre, dış dünyadaki ağaç gibi nesnelere gerçek varlıklar olan ağaç ideasından, genel olarak idealardan pay almakta ve yalnızca onların bir nevi gölgeleri ya da yansımaları olmaktadır. Bu doğrultuda Aristoteles, Platon'un idealar öğretisindeki evrensel yapıdaki tümel idea görüşünü ve formların tekil şeylerden ayrı bir mevcudiyete sahip olabileceği fikrini reddetmektedir.

Bu çerçevede, gerekli (özel) zorunlu ve gerekli olmayan (rastlantısal) yüklemeler veya ilinekler ayrımı ile madde ve form arasında yapılan ayrımlar çerçevesinde ilişki kurularak Aristoteles'in tözden ne anladığını vurgulayabiliriz. İlk olarak gerekli ilinek ya da yüklemeleri form, gerekli olmayan yüklemeleri ise madde olarak değerlendirebiliriz.

Metafizikle ilgili sorun, olmanın ne anlama geldiğidir. Aristoteles var olmak ne demektir? Olmak ne anlama geliyor? Var olmak ne anlama geliyor? gibi soruları töz çerçevesinde cevaplamaya çalışmaktadır. O halde soru töze odaklanır ve töz nedir sorusu ön plana çıkar. Töz madde ve formun birleşimidir. Bir şeyi oluşturan şey ile olduğu şey bir araya gelerek tözü meydana getirmektedir. Bu doğrultuda, etrafımızda gördüğümüz ağaçlar tözlerdir. Ağacın kabuğu, barındırdığı su ve mineralleri maddeleridir. Ağacın nerede olduğu, ne kadar süredir orada bulunduğu, diğer ağaçlarla ilişkisi, kaç dala sahip olduğu gibi kategoriler maddede bir araya gelir. Töz madde ve formun birleşimidir. Form evrenseldir, madde onu oluşturan şeydir. Öyleyse asıl var olan tözdür.

Toparlayacak olursak, Aristoteles'e göre "töz" (ousia, substance) kelimesi en azından dört farklı anlamda kullanılmaktadır. Buna göre, töz ilk anlamında "konu-dayanak" (hypekeimenon, substratum-subject), ikinci olarak "öz" (to ti en einai, essence, eidos), üçüncü olarak "tümel" (katholou, universal) ve son olarak töz "cins" ve "tür" (genos, genus) anlamına gelmektedir (Aristotle, 1928d: 1028b33-38; Altunya & Yeşil, 2016: 87).

Onun tözün ilk anlamı olan konu-dayanak ile kastettiği bahsedildiği üzere "kendisi başka bir şey hakkında yüklem olmayan, fakat başka her şeyin kendisi hakkında yüklem olduğu şeydir (Aristotle, 1928d: 1028b33-38). Aristoteles bu anlamda öncelikle "toprak", "su", "hava" ve "ateş" in birer töz olduklarını ifade etmektedir" (Altunya & Yeşil, 2016: 87). Onun "konu-dayanak" olarak değerlendirdiği bir başka husus ise "bu" veya "şu" anlamında işaret edilebilen bireysel varlıklardır (Aristotle, 1928d: 1017b23-25; Altunya & Yeşil, 2016: 88). Bu kapsamda Aristoteles için tözün öncelikli anlamı "ne bir konu hakkında yüklem olan ne de bir konuda bulunan şeydir. "Bireysel insan" veya "bireysel at", filozofun bu izahı daha anlaşılır kılmak için kullandığı iki örnektir. Aristoteles bu bağlamda "konu-dayanak"ı "birinci tözler" (*primary substances*) olarak ele almaktadır" (Aristotle, 1928: 2a10-20; Altunya & Yeşil, 2016: 88). Birincil tözlerin beş ayırt edici özelliği vardır. "Birinci dereceden tözler birinci olarak, özne, yüklem ve bir bağdan oluşan basit bir önermede her zaman özne konumundadırlar. Onlar her şeyin temelinde bulunan, başka her şeyin ya kendilerine yüklenebildiği ya da kendilerinde mevcut olduğu nesnelere. Bundan dolayı töz, her şeyin mantıksal koşuludur, ilk ilkedir ve bir şeyin doğasıdır. O olmasa hiçbir şey olamaz (Aristoteles, 1996, 1013a 20, 1015a 10). İkinci olarak, "şu insan", "şu masa", "şu at" örneklerinde olduğu gibi her zaman bireysel olan bir varlığa karşılık gelirler. Üçüncü olarak, derece kabul etmezler. Yani

birinci dereceden tözler için daha az ya da daha çok töz olmalarından söz edilemez (Aristoteles, 2016, 3b 10). Dördüncü olarak, değişmezler, oluş ve değişme boyunca aynı kalırlar. Onlar bir yandan kendi kendisiyle bir ve aynı kalırken, yani kendi kendisiyle özdeş olmaya devam ederken, öte yandan da karşıt nitelikler almasına karşın, değişme süresince bir ve aynı kalırlar. Beşinci olarak da bağımsız bir varoluşa sahiptirler. Onlar yalnızca bağımsız bir varoluşa sahip değildirler, aynı zamanda başka her şeyin varlık koşulu olarak ortaya çıkarlar. Eğer birinci dereceden tözler olmasaydılar, başka bir şeyin var olabilmesi mümkün olmayacaktı” (Cevizci, 2014, s. 321-322) (Aydoğdu, 2020: 40-41).

Anlaşılabacağı üzere, Aristoteles birincil tözler ontolojik anlamda öncelik vermekle birlikte birincil bir tözün tam anlamıyla o yapan şeyi araştırmaya devam etmektedir. Bu araştırma sonucunda ulaşılmış olduğu şey ise tözün diğer bir anlamı olan, bir şeyi her ne ise o yapan şey anlamında öz’dür (*to ti en einai, essense, eidos*) (Altunya & Yeşil, 2016: 89). Daha önce anlatıldığı üzere, Aristoteles’e göre töz nihai olarak madde ve formun birleşimidir. Ancak o özün ne olduğunu açıklamak açısından madde-form ayrımından tam anlamıyla hangisinin töz olduğu soruşturmasına girmektedir.

Milet okulu doğa filozoflarının töz anlayışlarının aksine Aristoteles (1928: 1029a25-30) salt bir maddenin özerk bir mevcudiyete ve belirli bir niteliğe sahip olamamasından dolayı töz olarak kabul edilemeyeceğini ifade etmektedir. Ona göre, madde yapısal olarak bilinebilir olmayan bir potansiyele sahiptir. “Filozofun maddenin yapısındaki bu belirsizliği aşabilmek için potansiyel (*dynamis*) ve bil-fiil (*energeia*) kavramlarına müracaat etmesi önemli bir teşebbüstür. Çünkü o madde ve form arasındaki kopukluğu bu kavramlar vasıtasıyla birleştirmektedir. Yani madde bir potansiyel olarak mevcuttur; form ise maddeyi bil-fiil olarak biçimlendirmekte ve onu bireyselleştirmektedir” (Altunya & Yeşil, 2016: 90). Bu açıdan bir şeyi doğası gereği o şey yapan öge anlamında tözün karşılığı olan özü madde-form ayrımında form karşılamaktadır. Aydoğdunun (2020: 41) aktarımıyla “Aristoteles, formdan, tek tek her bir şeyin özünü, yani birinci dereceden tözünü kasteder (Aristoteles, 1996, 1032b). Bu nedenle form, birinci dereceden bir tözün diğer bireysel tözlerle ortak olarak paylaştığı özellikleridir. Örneğin Ahmet’in, Ali’yle, Mehmet’le, Can’la paylaştığı ortak özelliklerdir. Bunlar Ahmet’in tümel yönünü oluşturup, neliğini meydana getirir.”

Bununla birlikte, daha önce birincil tözlerden bahsetmiştik, birincil tözler tanım, bilgi ve zaman bakımından önceliklidir. (Aristoteles, 1996, 1028a 30). Kendileri konu-

dayanak olan birincil ya da birinci dereceden tözler tekil şeyler olup ilineklere sahiptirler. İkincil tözler ise bireysel ya da tekil tözleri sınıflayan türler ve cinslerdir. “İkinci dereceden tözler birinci dereceden tözlerle daha yakın olmasına rağmen, onlar şeylerin mutlak dayanağı değil, yalnızca ortak özellikleri olan bireylerin tümünü içine alan türler veya birbirine benzeyen ve ortak birçok karakterleri olan cinslerdir. Örneğin “Ahmet, insandır.” önermesinde birinci dereceden töz “Ahmet”, ikinci dereceden töz ise “insan”dır” (Aydoğdu, 2020: 40). Aristoteles kategoriler adlı eserinde bu ayrımı şu şekilde ifade eder:

“İlk başta ve asıl anlamıyla varlık [töz], ne bir taşıyıcı için söylenen ne de bir taşıyıcı içinde olan varlıktır; örneğin belli bir insan ya da belli bir at. Türce ilk varlıklar [birinci dereceden tözler] denenlerle bu türlerin cinsleri içinde bulunanlara ise ikincil varlıklar [ikinci dereceden tözler] denir; sözgelişi belli bir insan tür olarak ‘insan’dadır, türünün cinsi ise ‘canlı’. O hâlde, bunlara, ‘insan’ ve ‘canlı’ya ikincil varlıklar denir. ... O hâlde ilk varlıklar olmadığında başka bir nesnenin olması olanaksızdır. Nitekim bütün öteki nesnelere ya taşıyıcı olarak onlar için söylenir onların içindedir: Sonuç olarak, ilk varlıklar olmadığında bir başka nesnenin olması olanaksızdır.

İkinci varlıklar içinde tür, cinsten daha çok varlık olur; çünkü ilk varlığa daha yakın. İlk varlığın ne olduğu açıklanacak olsa, cins yerine tür verilirse daha bilinir ve yaklaşık bir açıklama verilmiş olacaktır; sözgelişi belli bir insan ‘hayvan’ yerine ‘insan’ verilerek daha bilinir olarak açıklanabilir” (Aristoteles, 2016, 2a 10-2b 10; Aydoğdu, 2020: 40).

Bireysel ya da tikel bir tözün ne olduğu belirleneceği zaman mutlaka türlere ve cinslere başvurulması gerekmektedir. Ahmet’i işaret ederek sorulan bu nedir sorusuna cevap Ahmet insandır olacaktır. Dolayısıyla, insan, ağaç, hayvan gibi kavramlar tümeller olarak belirlenirken, bir özneye yüklem olamayan Ahmet, Mehmet gibi bireyler ise tekillikler olarak belirlenmektedir. Bu kapsamda, Aristoteles için birincil ve ikincil tözler açısından yapılan ayrım tekil-tümel ayrımına dayanak oluşturmakta ve bu tözler arasında ontolojik açıdan bir bağlılık ortaya çıkmaktadır çünkü ikincil tözlerin varlığı birincil tözlerin varlığına bağlıdır. Diğer bir deyişle, Ahmet, Mehmet, ya da şu diye gösterilen tekil tözler olmadığı zaman onlara ilişkin bir tür ve cinsten bahsetmek mümkün değildir.

1.1.5.3. Tümmeller

Bu görüşün Platon'un görüşünden çok farklı olan bazı ciddi sonuçları olacaktır. Platon için, en gerçek olan formlardır. Bu nedenle Platon'a göre madde olmadan forma sahip olabilirsiniz. Aslında en gerçek şey maddesiz formdur. Aristoteles aynı fikirde değildir. Gerçek olan tözdür ve töz olan form ve maddenin bir bileşimidir. Formu maddeden ayıramazsınız. Bunu yaparsan, artık gerçek diye bir şey kalmaz. Anaksimandros'un arke olarak ileri sürdüğü sonsuz apeiron düşüncesi, formsuz maddeyi vurgulamasından dolayı Aristoteles tarafından kabul görmez. Çünkü ona göre var olan tözdür. Töz de madde ve formun birleşimidir. Dolayısıyla Aristoteles için sınırsız yoktur. Madde varsa, form da olmalıdır. Bu düşünce Platon'dan oldukça farklı bir görüştür. Ancak, Aristoteles tümmelerin varlığına hala yer vermekle bazı konularda Platon'la benzerlik göstermektedir. Onun tümellere yer vermek istemesinin nedeni, tümmeler olmadan hiçbir bilimi yapamayacağımız içindir. Bir tür ağaç hakkında konuşamazsam, ağaçları inceleyemem. Tek tek tekiller üzerinden yapılan bir çalışmayla genel bir kavrama ilişkin çıkarımda bulunmak mümkün olmaz. Aksi takdirde bilimsel çalışmalar yalnızca incelenen tekil örneklerle sınırlı kalacaktır. Dolayısıyla tek tek ağaç üzerine çalışan bir kişi nihai olarak ağaç kavramı üzerine bir sonuca varacaktır.

Bununla birlikte, Aristoteles tümmelerin olduğunu, ağaç gibi genel kavramaların ya da tümmelerin yalnızca öznel kavramlardan daha fazlası olduğu düşüncesini savunmaktadır. Aksi takdirde belirli bir sınıfın tüm üyeleri hakkında bir şey söylemenin hiçbir yolu olmayacağından dolayı bilimsel bilgi mümkün olmayacaktır. Bilimsel bilgi konusunda bilim bir sınıfı kapsayan genellemeler yapmakta ve bu genellemelerden yararlanarak tekillere yönelik açıklamalara ulaşmaktadır. Dolayısıyla, bir genelleme içerisine giren tekil nesnelere gerçekten var olduğunu biliriz. Aristoteles onların gerçekliğini basitçe bireysel şeylerin kendisinde bulur.

Kategoriler'de Aristoteles, nitelikleri, nicelikleri, ilişkileri, konumları vb. dahil olmak üzere tüm diğer varlık kategorilerinden tözleri (at veya ağaç gibi) ayırır. Bu son kategoriler kendi başlarına var olamayacak şeyleri içerir; varlıkları tözlerin "içinde" olmalarına bağlıdır. Tözler arasında birincil (bireyler, bir özneye yüklenilmeyen şeyler) ve ikincil (birincil tözlerin türleri ve cinsleri-birincil tözlerin içine düştüğü türler) arasında ayırım yapar (Hernandez, 2009). Sonuç olarak, Aristoteles'in kategoriler eserinde töze ilişkin dört varlık sınıfı vardır. Altunya ve Yeşil (2016: 94-95) bunları somuttan soyuta doğru sıralarlar:

“A. *Birinci Tözler*: Bunlar ne bir konuda bulunan ne de bir konuya yüklenen bireysel varlıklardır. Örneğin, Ali, Veli, Ayşe gibi bireysel bir insan, bireysel bir at, şu an okuduğum kitap, merdivendeki kedi, kavanozdaki toprak vb. bütün bunlar kendilerine birer hüviyet veya özdeşlik atfedilmeleri mümkün bir bütünlüğe sahip olan varlıklardır. Bunlar, herhangi bir konuya yüklenmekten ziyade, bütün araştırmaların ve incelemelerin kendisine dayandığı somut zemindir.

B. *Birinci Tözlerin Özellikleri (İlinekleri)*: Bunlar bir konuda bulunan, fakat bir konuya yüklem olmayan unsurlardır. Örneğin, bireysel gramer bilgisi, bireysel beyaz, bireysel erdem, bireysel iyilik vb. bütün bunlar ontolojik bakımdan birinci tözlere bağımlı olan ilintilerdir. Bu özelliklerin bir konuda olması demek, onların birinci tözlerde bulunması demektir. Tıpkı bilginin insan zihninde olması, rengin bir cisim üzerinde olması, erdem ve iyiliğin bireyde olması gibi (Aristotle, 1928: 1020b25; Brentano, 1975: 21). Diğer taraftan, herhangi bir şeyi o şey yapan “öz”ü, madde-form bileşenin belirleyicisi olma cihetiyle bu özelliklere dâhil etmek mümkündür. Lakin bu “öz”ün birinci tözden ayrılmayan bir özellik olduğunu vurgulamak gerekmektedir.

C. *Birinci Tözlerin Türleri ve Cinsleri*: Bunlar bir konuda bulunmazlar, fakat bir konuya yüklem olurlar. Örneğin, “insan”, “at”, “kitap”, “kedi”, “toprak” vb. bütün bu kavramlar ilgili bireyde veya nesnede bulunmazlar, fakat bunlar bir konuya yüklem olurlar. Tıpkı bir tür ifadesi olarak “insan”ın Ali, Veli, Ayşe vb. bireyler için “Ali insandır.”, “Veli insandır.”, “Ayşe insandır.” şeklinde yüklem olması gibi. Diğer taraftan, tür ifadeleri birinci tözlere yüklem oldukları gibi, cins ifadeleri ise hem birinci töze hem de ilgili tözün türüne yüklem olabilmektedir. Tıpkı bir cins ifadesi olarak “canlı”nın hem “Ali canlıdır.” şeklindeki hem de “İnsan canlıdır.” şeklindeki yapılara olanak sağlaması gibi (Aristotle, 1928: 3a10-20).

D. *Birinci Tözlerin Özelliklerinin (İlineklerinin) Türleri ve Cinsleri*: Bunlar hem bir konuda bulunurlar hem de bir konuya yüklem olurlar. Örneğin, “bilgi”, “erdem”, “iyilik” vb. bütün bunlar bir konuda bulunurlar ve bir konuya yüklem olurlar. Tıpkı “bilgi”nin insan zihninde bulunması ve “gramer” hakkında, “Gramer bilgidir.” şeklinde yüklem olması gibi (Aristotle, 1928: 1a20-1b20).

Somut bireylerin ve nesnelerin birinci töz olarak ele alındığı, türlerin ve cinslerin ise ikinci töz olarak ele alındığı bu tasnifte açıkça ortaya çıkmaktadır ki, A yani birinci töz a1) yüklem bakımından nihai konudur, o başka bir konu hakkında yüklem olmaz ve

bir cümlede yüklem olarak bulunmaz, o adeta araştırma ve incelemenin ilk olarak kendisinden başladığı somut zemindir; a2) her belirlenim için dayanaktır, onun kendisi bağımsız mevcudiyete sahip bir bütünlüktür ve onda çeşitli ilintiler (*Ar. 'araz*) mevcuttur; a3) ilintisel varlıklar ve ikinci tözler olmak üzere, bütün şeylerin varlığının temelidir; a4) zıtlıkları bünyesinde barındırmaktadır, yapısındaki ilintisel belirlenimler değişkenlik gösterirken o hüviyetini (identity) muhafaza etmektedir. Bunun aksine, C ve D yani ikinci töz ise, cd1) birinci töz hakkında yüklem olur, dış dünyada herhangi bir varlığa sahip olmayıp ontolojik olarak birinci töze bağımlıdır; cd2) birinci töze dair bilgilerin kendisi ile vasıtasıyla mümkün olduğu unsurdur (Bar-On, 1987: 43-44)”.

İKİNCİ BÖLÜM

RASYONALİST VE AMPİRİST AÇIDAN TÖZ KAVRAYIŞI

Töz kavramı, rasyonalist filozofların düşünce sistemleri içerisinde olumlu açıdan merkezi bir yere sahiptir. Ancak rasyonalistlerin tözleri günlük yaşamın bireysel nesnelere değildir. Descartes sadece iki tür töze inanmaktadır: Sonsuz ve Sonlu tözler. Sonsuz töz kendinden başka hiçbir şeyin varlığına muhtaç olmayan Tanrıdır. Sonlu tözler de kendi içerisinde uzam ile tanımlanan maddi beden ve düşünce tarafından tanımlanan ve bu bağlamda az çok bilince eşdeğer olan zihinsel tözdür. Tıpkı Aristoteles gibi Descartes da bir atomcu değildir. O, cisimler arasında bir boşluğa inanmamaktadır, bu nedenle hem sayısal olarak hem de özel olarak yalnızca bir maddi tözün olduğu duygusu vardır. Bu nedenle, Descartes'a göre maddi töz, şey kategorisinden ziyade doğal olarak madde kategorisine girmektedir. Zihinsel töz için ise durum farklıdır. Bir varlığın varlığını düşünmesi veya farkında olması gerçeğini kuran ilke olarak Cogito, Descartes'ın kesinlikle her insanın farklı bir bireysel zihinsel töze sahip olduğuna inandığını gösterir.

Descartes, atomcular gibi, maddenin tamamen mekanik bir şekilde işlediğine inanmaktadır. Bu nedenle, tözsel formun nedensel bir rolü yoktur. Onun iki tözünün iki farklı niteliği vardır ve bu tözler bu nitelikler çerçevesinde tanımlanır. Maddenin niteliği yer kaplama, ruh ya da zihnin niteliği ise düşünmedir. Dolayısıyla töz ile tanımladığı nitelikler arasındaki ilişkide bir sorun yoktur.

Spinoza'ya göre, varlığı ontolojik argümanın bir versiyonuyla gösterilen hem Tanrı hem de Doğa olarak düşünülen tek bir töz vardır. Spinoza'nın bir panteist mi yoksa tek gerçek töz olduğu ve zorunlu olarak var olduğu için doğaya 'Tanrı' diyen bir ateist mi olduğu bitmeyen bir tartışmadır. Diğer her şey bu tek tözün yani monadın bir modudur. Bu görüş, evrenin bir bütün olarak uzay-zamandan oluştuğu ve içinde bozulmalar olarak madde olduğu iddiasına benzer. Spinoza'nın görüşü, tamamen gerekli ve kendi kendine var olduğu düşünülen temel varlık olarak tözün statüsünü vurgulamanın en uç noktasını temsil eder: yani, onun töz anlayışı tözün ontolojik olarak dayanak olma (i) ve tözün diğer şeylerle karşılaştırıldığında kesinlikle bağımsız ve ebedi olması (ii) gibi anlamlarını taşımaktadır. Bir bütün olarak evrenden başka hiçbir şey bu kriteri tam olarak karşılamaz.

Leibniz, en azından kısmen, Tanrı'yı gerçekten var olanla sınırladığı için, bu ilahi töz kavramından memnun değildir. Leibniz'e göre Tanrı, yalnızca aktüel dünyayı değil, tüm olasılıkları kendi içinde barındırır: bu sonuncusu, gerçekleştirmek için en iyi nedeni

olan, tam da o maksimum olasılıklar dizisidir. Leibniz, Tanrı'ya çok yakından bağlı olmalarına rağmen, yaratılmış tözleri kabul eder. Metafizik Üzerine Konuşma'da (Leibniz, 1949 (Bölüm 14), şöyle der: Açıktır ki, yaratılmış tözler, onları koruyan ve hatta onları bir tür yayılımla sürekli olarak üreten Tanrı'ya bağlıdır, tıpkı bizim düşüncelerimizi ürettiğimiz gibi.

Bu analogi, tözün bağımsızlığını pek vurgulamaz. Bununla birlikte, yaratılmış tözler, yaratılmış dünyayı oluştururlar ve bu anlamda, Leibniz'in töz anlayışı tözün felsefi ilk anlamı olan "Tözler, ontolojik olarak temel olarak tanımlanırlar.- Tözler diğer her şeyin kendisinden yapıldığı veya metafiziksel olarak sürdürüldüğü şeylerdir." (i) kriterini karşılar. Tözler, yüklem öznelere ve özelliklerin taşıyıcıları olarak tanımlanırlar. Bu bakımdan onun töz anlayışı üçüncü anlam olan "Tözler, yüklem öznelere ve özelliklerin taşıyıcıları olarak tanımlanırlar" kriterini de karşılar. Ve son olarak Leibniz'in tözleri, Aristoteles'in bireysel tözünden çok farklı bir şekilde değişimin taşıyıcılarıdır. Bu doğrultuda onun töz anlayışı tözün dördüncü anlamı olan "tözler, en azından daha sıradan töz türleri için değişim öznelere olarak tanımlanırlar" kriterini de taşımaktadır.

Bu açıdan Rasyonalist filozoflar töz kavramına ilişkin bir itirazda bulunmazlar. Onların farklılaştıkları nokta neyi töz olarak belirlediklerine yöneliktir. Sonuç olarak, rasyonalist filozofların töz ve töz sorununa karşı pozitif bir tavır sergilediklerini iddia etmek yanlış olmaz. Bu nedenle tezde tartışılan temel mesele ampirist olan bir düşünürün töz sorununa karşı nasıl bir yaklaşım sergilediğini ortaya koymaktır. Burada karşımıza çıkan ilk filozof ise John Locke'dur.

2.1. Locke'un Epistemolojisi ve Töz Anlayışı

On sekizinci yüzyıl Aydınlanma Felsefesi'nin önemli düşünürlerinden bir tanesi olan John Locke siyaset, ahlak ve toplum üzerine düşünceleri olan ve bu alanları akılda temellendirmeye çalışan önemli bir düşünür olmakla birlikte onun ön plana çıkan görüşleri epistemoloji ile ilgilidir. O insan bilgisinin kapsamı, sınırı ve kaynağına ilişkin yapmış olduğu sorgulamalarıyla tanınmaktadır. Locke'un temel amaçlarından bir tanesi metafiziksel konuları tartışmadan önce insan zihninin anlama yetisinin sınırlarını tespit etmektedir. Locke, bilginin nelerden oluştuğunu ve nasıl elde edildiğini belirlediği takdirde, bilginin sınırlarını da belirleyebileceğini düşünmektedir. Bu düşünce doğrultusunda Locke, bilginin rasyonalistlerin doğuştan gelen fikirlerinden kaynaklanan

idelere değil deneyimlediğimiz nesnelere tarafından üretilen idelere dayandığını ifade etmektedir. Locke'a göre, tüm düşüncelerimiz bize bir tür deneyim yoluyla gelir. Bu düşünce, her insanın zihninin başlangıçta üzerine yalnızca deneyimin bilgi yazabileceği boş bir kâğıda sahip olduğu anlamına gelmektedir. Diğer bir deyişle Locke göre, insan zihni doğuştan boş levha anlamına gelen "tabula rasa" durumundadır.

2.1.1. Zihinde Doğuştan İlkeler Yoktur

Bu düşünceleri detaylandırmadan önce, Locke, insan zihninde doğuştan standart gelen ide ve düşüncelerin olduğunu iddia eden rasyonalist argüman ve düşüncelere karşı çıkmaktadır. Locke tüm idelerin deneyimden geldiğini söyleyecekse, rasyonalistlerin iddia ettiği doğuştancılık teorisini reddetmesi gerekir. Locke (2013) "İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme" adlı eserinde yer alan "Doğuştan Kavramlar Üzerine" isimli birinci kitabında bu durumu şu şekilde ifade eder:

"Bir Bilgiyi nasıl edindiğimizin gösterilmesi onun doğuştan olmadığını kanıtlamaya yeter. Kimi insanlar arasında anlıkta, ruhun başlangıçta kazanmış olduğu ve kendisiyle birlikte dünyaya getirdiği birtakım doğuştan ilkelerin, birtakım birincil kavramların, özniteliklerin, sanki insan zihnine kazılmış gibi, bulunduğu yönünde yerleşik bir kanı vardır. Eğer insanların, yalnızca doğal yetilerini kullanarak, herhangi bir doğuştan izlenimlerin yardımı olmadan, bütün bilgilerini nasıl elde edebildiklerini ve herhangi bir ilk kavram ya da ilkeler olmadan kesinliğe erişebildiklerini (bu kitabın bundan sonraki bölümlerinde yapabileceğimi umduğum gibi) gösterebilirsem, bunun, önyargısız okurları bu kabulün yanlışlığına inandırmaya yeteceğini sanıyorum" (Locke, 2013: 71-72)

Locke doğuştancı teorileri doğru olmadığı için reddetmekle kalmaz, aynı zamanda bu doktrini, onu kötüye kullanabilecek kişilerin elinde tehlikeli bir araç olarak görür. Eğer hünerli bir hükümdar ya da yönetici, insanları belirli ilkelerin doğuştan geldiğine ikna edebilirse, bu durum onları kendi akıl ve yargılarını kullanmaktan uzaklaştırabilir ve daha fazla açıklama yapmadan inanmaya ve onlara güvenmeye sevk edebilmekte ve böylece onları daha kolay yönetilebilmektedirler.

Locke (2013: 72; Cevizci, 2009) açısından doğuştan olduğu iddia edilen ide ya da ilkeler kurgusal (spekülatif) ve kılışsal (pratik) ilkeler olmak üzere ikiye ayrılır. Spekülatif ilkeler doğuştancı teorilerin kabul ettiği özdeşlik ve çelişmezlik ilkeleri

üzerindeki genel onaylamaya ilişkindir. Ancak Locke (2013: 72) açısından “Bir şey neyse olur” ve “Aynı şeyin hem olması hem de olmaması olanaksızdır” üzerinde genel onaylama yoktur. Daha kötüsü, doğuştan ilkelerin bulunduğunu göstermek için kullanılan bu genel onama savı, bana, gerçekte öyle ilkelerin olmadığı kanıtı gibi görünüyor; çünkü üzerinde bütün insanlığın anlaştığı genel ilke yoktur.” Locke bu ilkelerin zihne doğal olarak kazınmış olamayacağını, çünkü çocuklar, budalalar ve benzerlerinin bu ilkeleri bilmediğini ifade ederek ilk ilkeye karşı çıkmaktadır. Bununla birlikte, evrensel ahlak ilkeleri gibi ilkelerin herkeste doğuştan var olduğu düşüncesine de ahlaki ilkelerin toplumdaki topluma değişebileceğini örnek göstererek karşı çıkmaktadır. Dolayısıyla, bu ilkeler doğuştan oldukları için değil, şeylerin doğasını oldukları gibi düşündüğümüzde, zihnimiz başka türlü düşünmemize izin vermeyeceği için kesin olarak kabul edilmektedir. Bu ilkeler herkes tarafından kabul edilse bile bu durum onların doğuştan olduklarını kanıtlamaz. Bu sebeple, doğuştan ilkeler öğretisi bir ön yargı öğretisi olarak kabul edilebilmektedir (Cevizci, 2009).

Locke doğuştan ilkeler öğretisine öne sürdüğü argümanlarla karşı çıkarak zihnimizde idelerin ya da tasarımların kaynağının akıl olmadığını ortaya koymakta ve ilk olarak zihnimizdeki tasarımların kaynağına ilişkin yapmış olduğu soruşturmanın ardından zihnimizde yer alan ide ve düşüncelerin neyden kaynaklandığını araştırmaya geçmektedir. Diğer bir deyişle, tasarımların yapılarını incelemeye başlamaktadır. Locke doğuştan gelen ideler doktrinini idelerin kökenine dair ampirik açıklamanın açıklayamayacağı bir şey içermemesinden dolayı gereksiz görmektedir.

2.1.2. İdenin Kaynakları

Locke, bilginin, yapıldığı hammaddeleri keşfederek açıklanabileceğini varsayıyordu. "Bütün ideler, duyumdan ya da düşünümde gelir. Öyleyse, zihnin, bütün özniteliklerden yoksun, hiçbir idesi olmayan, özel deyimle, beyaz kâğıt olduğunu düşünelim; bu zihin nasıl donatılacaktır? İnsanın o devingen ve sınırsız imgelemine, sınırsız bir değişiklik içinde ona işlediği bu geniş birikim nereden geliyor? Zihin usun ve bilginin bütün gereçlerini nereden edinmiştir? Bunu tek sözcükle deneyden diye yanıtlayacağım. Bilgimizin tümünün temelinde deney vardır" (Locke, 2013: 97). Locke'a göre deneyim bize idenin iki kaynağını verir: duyum ve düşünüm. "İdelerin Kaynaklarından biri Duyum Nesnelidir. Duyularımız önce duyulur tikel nesnelere

yönelirler ve zihne bu nesnelere onları etkilemesinin değişik yollarına göre birçok seçik algısını iletirler. Böylece bizdeki sarı, ak, sıcak, soğuk, sert, acı, tatlı ideleriyle, duyulur nitelikler dediğimiz bütün öteki niteliklerin idelerini ediniriz; bunları zihne duyuların iletildiğini söylerken, duyuların dışsal nesnelere zihne, orada o algıları üreten şeyleri ilettilerini söylemek istiyorum. İdelerimizin büyük bölümünün bu büyük kaynağı, tümüyle duyularımıza bağlı olduğu ve anlığa onlar aracılığıyla iletildiği için, buna da DUYUM [sensation] diyorum." (Locke, 2013: 98). Deneyimin diğer yönü, duyular tarafından sağlanan önceki ideleri dikkate alarak ideler üreten zihnin bir etkinliği olan düşünümüdür. "İdelerin öteki Kaynağı zihnimizin işlemleridir. Deneyin anlığı idelerle donattığı diğer kaynak, zihnimizin, sahip olduğu ideler üzerinde çalışırken, kendi içimizde yaptığı işlemlerin algılarıdır; bu işlemler, ruhun kendileri üzerinde düşünüp onları incelemesi yoluyla, anlığa, bu işlemler olmadıkça nesnelere edinemeyeceğimiz türden bir başka ideler takımı sağlar. Algılama, düşünme, kuşkulama, inanma, uslamama, bilme, isteme ve zihinlerimizin değişik edimlerinin hepsi böyledir; bunların bilincine vararak onları içimizde gözlemlemekle, zihnimize bunlardan da duyularımızı etkileyen cisimlerden olduğu gibi, seçik ideler alırız. Bu ide kaynağı herkesin kendindedir ve bu, dışsal nesnelere ilgisi olmadığı için duyu değilse de, ona çok benzer ve buna içsel duyu denmesi uygun olur. Fakat ötekine duyum adını verdiğime göre buna da DÜŞÜNÜM [reflection] adını veriyorum; çünkü bunun sağladığı ideleri zihin yalnızca kendi iç işlemleri üzerinde düşünerek edinir" (Locke, 2013: 98-99).

2.1.3. İde Türleri

Düşünüm algılamayı, düşünmeyi, şüphe duymayı, inanmayı, akıl yürütmeyi, bilmeyi, istemeyi ve duyuları etkileyen dış cisimlerden aldığımız ideler kadar farklı ideler üreten zihnin tüm faaliyetlerini içermektedir. Sahip olduğumuz tüm idelerin kökeni ya duyuma ya da düşünümüne dayanmaktadır.

Locke (2013: 108) bununla birlikte zihnimizde duyum ve düşünüm yoluyla elde edilen idelerin - ki bu ideler duyum, düşünüm ya da her ikisiyle de elde edilebilir - basit ve karmaşık ideler olmak üzere ikiye ayrıldığını belirtmektedir. Zihin deneyimlerle ettiği bütün bilginin gereçleri olan bu basit ideleri duyum ve düşünüm yoluyla elde eder. Basit ideler, bilgimizi oluşturan hammaddelerin başlıca kaynağını oluşturur. Bu ideler zihin tarafından duyular yoluyla pasif olarak alınır. Bir nesneye baktığımızda çeşitli

niteliklere sahip olsa da tek tek ideleri aklımıza gelir. Örneğin, beyaz küp şeker, herhangi bir ayırım olmaksızın beyazlık ve tatlılık niteliklerine sahiptir. Aklımız beyaz ve tatlı idelerini ayrı ayrı alır çünkü her ide ya da düşünce farklı bir duyudan, yani görme duyusu ve koku duyusundan elde edilir. Bununla birlikte, sertlik ve soğukluk gibi farklı nitelikler aynı duyu ile de elde edilebilir. Locke (2013: 109) açısından zihnin ne deneyimlemediği bir ideye sahip olması ne de deneyimlediği bir ideyi zihninden atıp silmesi mümkün değildir. “Fakat zihinde, daha önce sözü edilen yollardan gelmemiş olan yeni bir basit ide bulgulamak ya da kurmak, ne denli düşünce kıvraklığı ve zenginliği bulunursa bulunsun, en kapsamlı usun ya da en gelişmiş anlığın bile gücü içinde değildir: anlığın herhangi bir gücü de orada bulunanları yok edemez. Bir kimsenin, damağını hiç etkilememiş bir tadın ya da hiç koklamadığı bir kokunun idesini tasarlamaya çalıştığını görmek isterdim: eğer o bunu yapabilirse, ben de körde renk idelerinin, sağırda da doğru, seçik ses kavramlarının bulunduğu sonucuna varırdım” Locke (2013: 109).

Anlık bu basit ideleri elde ettikten sonra yineleme, karşılaştırma ve birleştirme ile sonsuz çeşitlikle karmaşık ideleri elde etmektedir (Locke, 2013: 143). Karmaşık idelerin oluşturulması sürecinde ise zihin pasif değildir, aktiftir. Zihin basit ideleri bir araya getirerek, bağıntısını kurarak ve soyutlayarak karmaşık ideleri elde eder. Böylece zihnim beyazlık, sertlik ve tatlılık idelerini birleştirerek küp şeker idesine sahip olur. Ağaç ve çimenin yeşili arasında bağıntı kurar ve son olarak farklı bireyleri soyutlayarak insan idesine diğer bir deyişle tümellere ulaşır.

2.1.4. Birincil ve İkincil Nitelikler

Basit ve karmaşık ide ayrımının ardından Locke, nesnelerin zihinde ide oluşturma gücü olarak tanımlanabilecek niteliklerine ilişkin bir soruşturma içerisine girmektedir. Locke (2013: 120) düşüncenin ya da zihnin aracısız nesnesi olan her şeyi ide olarak tanımlarken, nesnenin zihnimizde herhangi bir ide üretme gücünü de nitelik demektedir. Her nesnenin farklı derecelerde zihinde ide oluşturma gücü vardır. Bu doğrultuda Locke (2013: 121-122) nitelikleri birincil ve ikincil nitelikler olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Birincil nitelikler nesnenin kendisinde düşünülen niteliklerken, ikincil nitelikler gerçekte cisimlerin kendilerinde bulunan bir şey değil, nesnenin özne de karşılık bulunduğu ya da nesneye atfettiği niteliklerdir. Örnek olarak, bir cismin katılığı, uzamı, şekli ya da devingenliği cismin kendisine ait birincil niteliklerdir. Cismin birincil nitelikleriyle, yani

katılık, uzam gibi nitelikleriyle kişide renk, ses, tat gibi duyumlar üretmesi ise ikincil niteliklerdir.

2.1.5. Töz Sorunu

Locke'un birincil ve ikincil nitelikler arasındaki ayrımının önemi, bu ayrımla görünüş ve gerçeklik arasında ayrım yapmaya çalışmasıdır. Gerçeklik görünüşe ilişkin nitelikleri kendisinde barındıran bir unsur olarak tahayyül edilmiştir. Bu ayrım Locke'un bir ayrımı değildir. Daha önceleri Demokritos renksiz atomların temel gerçeklik olduğunu ve renklerin, tatların ve kokuların bu atomların belirli organizasyonlarının sonuçları olduğunu söyleyerek bu ayrımı gerçekleştirmiştir (Capelle, 2001: 304-305). Locke'un birincil ve ikincil niteliklere ilişkin tartışması, baştan sona bu niteliklere sahip olabilecek bir şeyin var olduğunu varsayması ile ilişkilidir. Locke bunu töz olarak adlandırmaktadır.

Locke, ampirist bir düşünür olarak töz meselesine ılımlı bir şekilde yaklaşmaktadır. Birincil ve ikincil niteliklerin içinde var olduğu bir tözün olduğunu varsaymadan, nitelikler hakkında nasıl fikir sahibi olabiliriz? Şekil ve uzam gibi birincil nitelikler neye dayanmaktadır? gibi sorular sorduğumuz da Locke bu soruya töz cevabını vermektedir.

Ona göre töz ideleri şu nedenle yapılmıştır: “Daha önce açıkladığım gibi zihin, ya dış nesnelere aldıkları biçimiyle duyumların getirdiği ya da kendi işlemleri üzerindeki düşünmeleriyle elde ettiği çok sayıda basit ideyle donanmış olduğundan, bu basit idelerden bir bölümünün sürekli olarak birlikte bulduklarını da görür; bunlar bir tek şeye ilişkin olarak düşünüldüklerinden ve sözcükler de ortak kavramlar için uygun olup çabuk anlaşmada kullanıldıklarından, bunlar böyle bir nesnede birleştikleri zaman bir ad alırlar; bu kavramlar gerçekte birçok idenin karışımından oluşurlarsa da, biz, yeterince dikkatli olmadığımız için bunları bir basit ide gibi görür ve onlardan öyle söz ederiz; çünkü daha önce söylediğim gibi, bu basit idelerin kendi başlarına nasıl bir varoluş gösterebildiklerini kavrayamadığımız için, bunların, üzerinde var oldukları ve bunların nedeni olan bir dayanak bulunduğunu düşünmeye alışmışızdır, buna da töz diyoruz.” Diğer bir deyişle, töz cismin niteliklerini taşıyan ve ortaya çıkaran şeydir (Sarı, 2011: 167). Bu açıdan Locke'un dayanak olarak değerlendirdiği töz anlayışı tözün felsefi anlamlarından ilki olan “tözler, ontolojik olarak temel olarak tanımlanırlar.- Tözler diğer

her şeyin kendisinden yapıldığı veya metafiziksel olarak sürdürüldüğü şeylerdir” tanımını karşılamaktadır.

Locke töze ilişkin tam anlamıyla bir betimleme verememektedir, ancak töze ilişkin inkârcı bir tavrı da yoktur. Kendisi töz konusunda radikal bir yaklaşım sergilememekte yalnızca tözün ne olduğunu bilemeyeceğimizi çünkü tözü deneyimleyemeyeceğimizi ifade eder. “Öyle ki, birisi arı töz genel kavramıyla ilgili olarak zihnini yoklasa, genellikle ilinek adı verilen basit ideleri üretebilen birtakım niteliklerin taşıyıcısı varsayılan ve ne tür bir şey olduğunu kendinin de bilmediği dayanak idesinden başka bir şey bulamaz” (Locke, 2013: 203). Locke tözü birincil ve ikincil nitelikler taşıyıcısı olarak değerlendirmektedir. Buna göre, birincil ve ikincil niteliklerin altında olan şey tözdür. “Gerçekten birisine renk ya da ağırlığı kendinde taşıyan öznenin ne olduğu sorulsa, bunların katı ve uzamlı parçalar olduğundan başka bir şey söyleyemez; bu katılığın ve uzamın dayanağının ne olduğu sorulsa, daha önce sözünü ettiğimiz, dünyayı büyük bir filin taşıdığı söyleyen Hintlinin, fili neyin taşıdığı sorulduğu zaman düşeceği durumdan daha iyi bir durumda olmaz; Hintli, fili bir büyük kaplumbağanın taşıdığını söylemiş, fakat kaplumbağayı neyin taşıdığı sorulduğunda onun da bilmediği bir şeyin taşıdığı yanıtını vermişti. Burada biz de sözcükleri açık ve seçik idelerimiz olmadan kullandığımız bütün durumlarda olduğu gibi, çocuklar gibi konuşmuş oluyoruz; onlara da bilmedikleri bir şeyin ne olduğu sorulduğunda hemen öyle bir şey gibi yanıtını verirler; gerçekte çocuklar da büyükler de söylese, bu onların bunun ne olduğunu bilmedikleri, bilirim dedikleri ya da sözünü ettikleri şey üzerine hiçbir seçik idelerinin olmadığı ve bu konuda tümüyle bilgisiz ve karanlıkta buldukları anlamına gelir. Demek ‘töz’ adını verdiğimiz ide, var olduğunu gördüğümüz ve kendilerini taşıyan bir şey olmadan var olabileceklerine inanmadığımız nitelikleri taşıdığı varsayılan ve bilinmeyen bir şey olup, bu taşıyıcılık ve dayanaklık niteliğini imlemek üzere ona töz diyoruz.” Dolayısıyla, nesnelere birincil ve ikincil niteliklerine ilişkin ayrım Locke’da iki türlü töz düşüncesini ortaya çıkarmaktadır. Bunlar birincil niteliklerin toplamına işaret eden maddi tözdür. Duyum, algı ve düşünüm gibi niteliklerin toplamına işaret eden ise ruhi tözdür (Sarı, 2011: 167-168).

Locke açısından onları bir arada tutan bir şey olmadan niteliklerden bahsedilemez. Bununla birlikte, Locke, Genel olarak töz fikri gibi açık ve seçik olmayan bir Tanrı fikrine de sahip olduğumuzu belirtir. Ona göre, töz fikri olarak Tanrı düşüncesi de basit idelerden yola çıkarak insan zihninin ulaştığı bir sonuçtur. Locke kavranamaz yüce varlık hakkında

sahip olduğumuz ideyi incelediğimizde hem Tanrı hem de tinler hakkında sahip olduğumuz karmaşık idelerin basit idelerden oluştuğunu göreceğimizi belirtir. Töz fikri olarak Tanrı idesi, diğer basit idelerden çıkarılır ve dolaysız gözlemin değil, ispatın ürünüdür. Ancak "ne olduğunu bilmediğimiz bir şey" olan töz fikri, Locke için bilginin ne kadar genişlediği ve ne kadar geçerli olduğu sorusunu gündeme getirmektedir. Töz düşüncesi ile aklın ve bilginin sınırını bulabiliriz. Töz bilginin bir sınırı olarak değerlendirilmektedir. Birincil ve ikincil nitelikler göz ardı edildiği takdirde geriye kalan tözün ne olduğunu bilemeyiz. Yine de Locke, duyuma neden olanın töz olduğunu belirtmekte, töz kavramında duyumun açıklamasını görmektedir. Son olarak, idelerimize düzenlilik ve tutarlılık veren güçleri içeren töz düşüncesi Locke'a göre, duyuşal bilginin nesnesini oluşturmaktadır.

2.2. Berkeley'in Töz Anlayışı ve Birincil-İkincil Nitelikler Üzerine

Ampirist düşüncenin diğer bir önemli temsilcisi olan Berkeley, her ne kadar Locke'un düşüncelerinden etkilenmiş olsa da onun felsefesinin temel argümanlarından bir tanesi maddeyi reddetmektir. Berkeley zihinden bağımsız bir gerçekliğin mümkün olmadığını iddia etmesi ve maddenin var olmadığını, gerçekten var olanın ide olduğunu ifade etmesi ile düşünce tarihinin en büyük idealist filozoflarından biri olarak kabul edilir. Bu kapsamda onun temel hedeflerinden bir tanesi Hobbes'un düşüncelerinin de etkili olduğu materyalist görüşlere karşı çıkmaktadır. Onun bu itirazının yolu da maddenin mevcudiyetini ortadan kaldırmaktan geçmektedir. Berkeley bilginin ilk kaynağının deneyim yoluyla elde edildiğini belirtmesi bakımından ampirist bir filozoftur. Bununla birlikte, insanın yalnızca deneyim yoluyla elde edilmiş zihin içeriklerini aracısız bir şekilde bilebileceğini iddia etmesi açısından da idealisttir.

“İnsan bilgisinin nesnelere üzerine bir araştırma yapan, bu nesnelere ya edimsel olarak duyulara verilen ya da tinin tutku ve işleyişi izlenerek algılanan ya da belleğin ya da imgelemin bu yollarla algılananları birleştirmesi, bölmesi ya da bunları oldukları gibi tasarımıyla oluşturulan idealar olduğunu apaçık görecektir” (Berkeley, 1996: 35; akt. Yardımcı, 2020: 479).”

Berkeley Locke'un düşüncelerini çıkış noktası olarak belirlemiş, onu öğretisini materyalist açıdan değil, spiritüalist açıdan ele almıştır. Locke'un felsefesinde zihin ideler arasındaki ilişkileri aracısız olarak bilirken, ide ile dış dünya arasındaki ilişkiyi aracısız

bir şekilde bilebilmesi mümkün değildir. Berkeley bu düşünceyi tutarlı olarak sonuna kadar götürmekte ve nihai olarak dışsal dünyayı ve cisimleri ortadan kaldırmaya kadar sorgulamasını sürdürmektedir. Bu sorgulama ile ulaştığı sonuç maddi nitelikte olan bir dış dünyayı var saymanın yanlış ve soyut bir düşünce olduğudur. Berkeley'e göre, biz her ne kadar dış dünyaya ilişkin bir sorgulama yapsak da öyle ya da böyle sorgulamaya konu olan dış dünyaya ilişkin idelerimiz olacaktır. Dolayısıyla, fiziksel dünyaya ilişkin her araştırma aslında düşünceler üzerine bir araştırmadır. Bu nedenle, var olmak algılanmış olmaktır. Berkeley (1952: 413) bunu "esse est percipi" sözüyle ifade etmektedir. Varlık bir algılamadır ve gerçek olan yalnızca algılardır.

"Zihnimde bulunan şeylerin -bilinç içeriklerinin- zihnimin dışında bir dünyaya karşılık olduklarını, onun yansımaları veya etkileri olduğunu nereden biliyorum? Başka deyişle, zihnimin dışında başka zihinler, varlıklar, bir dış dünya veya gerçeklik olduğunu nereden biliyorum?". "Ben sadece bilinç içeriklerimi ve algılarımı biliyorum. Bu içeriklerin veya algıların dış dünya denilen bir gerçekliğe dayandıklarını, onların sonucu olarak bende meydana geldiğini kesinlikle bilmiyorum. Bunu bilmem için kendi kendimden çıkmam ve bu algıların gerçek bir şeye karşılık olduklarını görmem gerekir. Ama, bu gerçek dediğim şey hakkında neye sahip olabilirim? Yine ancak bir algıya değil mi? O halde, gerçek (varlık) algıdır; varolmak algılanmış olmaktır" (Öktem, 2003: 144-145).

Berkeley için sorun, var olan sözcüğü nasıl yorumladığımız veya anladığımızla ilgilidir. "Üzerine yazdığım tablonun var olduğunu söylüyorum; yani, onu görüyorum ve hissediyorum: ve çalışmamın dışında olsaydım, onun var olduğunu söyledim; yani çalışmamda olsaydım onu algılayabilirdim ya da başka bir ruhun onu gerçekten algıladığı anlamına gelir." Burada Berkeley, var olan sözcüğün formülünde bulunandan başka bir anlamı olmadığını söylüyor, çünkü aynı zamanda bir zihnin bir şeyi algıladığını varsaymadan, var olma teriminin kullanıldığı hiçbir örneği bilemeyiz. Berkeley, maddi şeylerin algılanmalarıyla herhangi bir ilişkisi olmaksızın bir tür mutlak varoluşa sahip olduğunu iddia edenlere, "bu benim için anlaşılmaz" diye yanıt vermektedir (Stumpf, 2003: 262).

Sonuç olarak, Berkeley'e göre, dışımızda var olan ve bizden ayrı olan bir şeyi asla deneyimlemiyoruz. Ayrıca, hatırlanacağı üzere, Locke tözden "ne olduğunu bilmediğimiz bir şey" olarak bahsetmekteydi. Locke'un ideler ve şeyler arasındaki ilişkiyi ele alışı, birincil ve ikincil nitelikler arasında -bir yanda bir nesnenin boyutu ve şekli ile diğer

yanda rengi, tadı ve kokusu arasında- gerçek bir fark olduğu varsaymaktadır. Rengin zihinde yalnızca bir ide olarak var olmasına karşın, boyutun ya da yer kaplamanın bir nesnenin özüyle ilgili olduğunu varsaymıştır. Ve Locke için "töz", renk gibi ikincil niteliklerin "arkasında" veya "altında" var olan ve bu nedenle bir zihinden bağımsız olan gerçekliktir.

Ancak Berkeley, boyut, şekil ve hareketin "tüm niteliklerden soyutlanmış olarak düşünülemez" olduğunu savundu. Örneğin, küp şekerden tatlılığı, sertliği, beyazlık gibi nitelikler çıkarırsak geriye hiçbir şey kalmaz. Bütün bu nitelikler, küp şekerin duyular yoluyla üretme gücüne sahip olduğu zihinde bulunan idelerdir. Böylece onun sertliğini hissederiz, rengini görürüz, küplüğünü ya hissederiz ya da görürüz, tatlılığını tadar ve kokusunu alırız. Yine, tüm bu niteliklerin varlığı, onların algılanmasından ibarettir. Ve bu niteliklerin dışında, hissedilen bir gerçeklik yoktur, kısacası başka bir şey yoktur. O halde küp şeker, algıladığımız tüm niteliklerden oluşur; küp şeker ve her şey bir duyular kompleksini temsil eder. Berkeley, bir kişinin renk, koku, tat olmadan yani ikincil nitelikler olmadan materyal bir objeyi hayal edemeyeceğini ifade ederek, zaman, mekân, hareket ile renk ve benzeri şeyleri birbirinden ayırt etmek için geçerli bir nedenin olmadığını belirtmektedir. Bu sebeple, varlığın madde, uzam ve zaman gibi niteliklerinin hepsi birincil değil, ikincil nitelikler olarak değerlendirilmeli ve varlıkların nihai olarak var olması onların bir algılayıcı tarafından algılanması koşuluna bağlanmalıdır. Bu nedenle, Berkeley, var olmanın algılanmak olduğunu savunur. Töz veya madde hiçbir zaman algılanmadığı veya hissedilmediği için var olduğu söylenemez. Berkeley algılanmayan varlıkların var olduğunu iddia edenleri hayretle karşılamaktadır. "Düşünmeyen şeylerin ... varlığı algılanmaktır, kendilerini algılayan zihinlerin ya da düşünen şeylerin dışında [bu varlıkların] var olmaları olanaksızdır. Doğrusu insanların evlerin, dağların, ırmakların, kısacası tüm duyulur nesnelere anlık tarafından algılanmaktan ayrı doğal ya da gerçek bir varoluşlarının olduğu gibi bir sanıya kapılmaları çok şaşırtıcıdır" (Berkeley, 1996: 37). Eğer töz yoksa ve sadece hissedilen nitelikler gerçekse, o zaman sadece düşünen veya Berkeley'in dediği gibi manevi varlıklar vardır (Stumpf, 2003: 263).

Locke "zihnimizden bağımsız olarak var olan ve onları duyular yoluyla dolaylı olarak algılamamıza neden olan nesnelere birincil niteliklerinden bahsetmektedir. Locke'un bu düşüncesi algıladığımız dünya ile kendinde dünya arasında derin bir ayırma yol açmaktadır, çünkü dünyaya ilişkin algımızın dünyanın gerçekte nasıl olduğuyla ilgili

bağlantısını bilemeyiz. Bu açıdan Berkeley, Locke'un algıdan bağımsız olarak var olan dış dünyasını kabul etmemektedir. Berkeley'in vurguladığı düşünce, zihinden bağımsız birincil niteliklere sahip bir varlığın gerçekte var olamayacağına yöneliktir. Berkeley, bu bağlamda, Locke'un birincil ve ikincil nitelikler ayırımına karşı çıkmaktadır. Berkeley'e göre, bu tarz bir ayırım yapanlar "ikincil niteliklerden edindiğimiz ideaların zihin olmaksızın ya da algılanmaksızın var olan bir şeyin benzerleri olmadığını kabul ediyorlar; öte yandan birincil niteliklere ilişkin idealarımızın ise 'özdek' [madde] adını verdikleri, yani zihin olmaksızın var olan ve düşünmeyen bir tözde bulunan şeylerin resimleri ya da imgeleri olduğunu öne sürüyorlar" (Berkeley, 1996: 40; Yardımcı, 2020: 479).

Locke, tözün ya da maddenin, duyumsadığımız nitelikleri desteklediğini ya da onun yerine geçtiğini söylemişti. Berkeley'in Hylas ve Philonous Arasındaki İlk Diyalogunda Hylas, Locke'un görüşünü ifade eder: "[niteliklerin] onsuz var olamayacağı düşünülemeyecek maddi bir alt dayanağı varsaymayı gerekli buluyorum." Philonous, maddi dayanak anlamına gelen töz kelimesinin kendisi için açık bir anlamı olmadığını söyler. Ve o substratum terimine kesin bir anlam yükleyemediğini itiraf eder. Buradan hareketle şu sonuca varılır: "Düşünmeyen şeylerin maddenin mutlak varlığı, anlamsız bir kelimedir." Bu, duyulur şeylerin gerçekliğe sahip olmadığı anlamına gelmez, yalnızca duyulur şeylerin yalnızca algılandıkları sürece var oldukları anlamına gelir. Bu yalnızca idelerin var olduğu anlamına gelmektedir (Hünler, 2012: 84). Berkeley idelerin varlığına karşı çıkmaz, onun karşı çıktığı asıl şey filozofların maddi veya cisimsel töz dediği şeydir. Bu nedenle, o var olan gerçek şeyin duyu ve deney yolu ile elde edilen ideler olduğunu ifade eder (Yardımcı, 2015: 194).

2.3. Hume'un Epistemolojisi ve Tözün Reddi

David Hume, Locke ve Berkeley'in felsefesindeki ampirik unsurları almakla birlikte, onların düşüncelerinde etkisini sürdürmeye devam eden bazı metafiziksel unsurları reddetmektedir. Hume ampirist bir filozof olmasının gerekliliklerini her alanda sonuna kadar sürdürmektedir. Hume idelerin zihinde oluşma sürecinin izini sürerken, sonunda şüphecilikle sonuçlanacak olan insan düşüncesinin kapsamının ne kadar sınırlı olduğunu keşfetmektedir. Hem Locke hem de Berkeley Hume'cu şüphecilikle sonuçlanan aynı noktaya gelmişlerdi, ancak hiçbiri idelerin kökenine ilişkin kendi açıklamasını, bilgi teorisini tamamen bunun üzerine oturtacak kadar ciddiye almamaktadır. Onların

epistemolojilerin bazı noktalarda metafiziksel unsurlara rastlanmaktadır. Bu noktada onlar ampirizmin sonucu olarak tamamen vazgeçmeleri gereken noktalarda istemedikleri insanların “sağduyu” inançlarına hala başvuruyorlardı. Her ne kadar tüm idelerimizin deneyimden geldiğini iddia etseler de deneyimin bize birçok konuda kesin bilgi verebileceğinden emindiler. Öte yandan Hume, tüm idelerimizin deneyimden geldiği önermesini ciddiye alırsak, geleneksel inançlarımızın telkinde bulunduğu ne olursa olsun, idelerin bilginin sınırları konusunda açıklamalarının zorunlu sonuçlarını kabul etmemiz gerektiği sonucuna vardır.

Hume'a göre, bu anlaşmazlıklar ve spekülasyonlar sorununu çözenin tek yolu, insanın anlama yetisinin doğasını ciddi bir şekilde araştırmak ve onun güçlerini ve kapasitesini belirlemektir. Buna göre, Hume, zihnin içeriğinin bir açıklamasıyla başlayarak, onu şüpheli sonucuna götüren bir dizi konuyu dikkatle analiz eder.

Hume'a göre, zihnin içeriğinin tümü, bize duyular ve deneyimler tarafından verilen ve onun algılar dediği malzemelere indirgenebilir. Zihnin algıları, Hume'un izlenimler ve ideler olarak ayırdığı iki biçim alır. İzlenimler ve ideler zihnin toplam içeriğini oluşturur. Orijinal düşünce malzemesi bir izlenimdir ve bir ide sadece bir izlenimin bir kopyasıdır. Hume'a göre, bir izlenim ile bir ide arasındaki fark, yalnızca onların canlılığının derecesidir. Orijinal algı, işittiğimiz, gördüğümüz, hissettiğimiz, sevdiğimiz, nefret ettiğimiz, arzuladığımız veya istediğimiz zamanki gibi bir izlenimdir. Bu izlenimler "canlı" ve onlara sahip olduğumuzda nettir. Bu izlenimler üzerinde düşündüğümüzde, onlar hakkında idelerimiz olur ve bu ideler orijinal izlenimlerin daha az canlı versiyonlarıdır. Acıyı hissetmek bir izlenimdir, oysa bu duyumun hatırası bir idedir. Her hususta, izlenimler ve onlara tekabül eden ideler birbirine benzer, sadece aralarındaki canlılık dereceleri farklıdır.

Hume, izlenimler ve ideler arasında yalnızca ayırım yapmanın yanı sıra, izlenimler olmadan idelerin de olamayacağını ileri sürer. Çünkü eğer bir ide sadece bir izlenimin bir kopyasıysa, bundan her ide için bir ön izlenim olması gerektiği sonucu çıkar.

Bir felsefi terimin herhangi bir anlam ya da ide olmaksızın kullanıldığına dair herhangi bir şüphemiz varsa, Hume bu noktada bu konuya ilişkin ya da bu ideye ilişkin herhangi bir izlenimimiz var mıdır diye sormamız gerektiğini ve eğer bu idenin türetildiği böyle bir izlenim yok ise bu durumun konuya ilişkin şüphemizi desteklemesi gerektiğini bildirmektedir.

Tüm idelerimiz izlenimlerden geliyorsa, düşünme dediğimiz şeyi veya idelerin zihnimizde gruplandığı kalıpları nasıl açıklayabiliriz? Hume açısından bir ideyi diğeriyle ilişkilendiren, zihnin özel bir yetisi değildir, çünkü Hume zihnin yapısal donanımı hakkında hiçbir izlenime sahip değildir. Ancak Hume, düşüncemizin gerçek kalıplarını gözlemleyerek ve idelerimizin gruplaşmalarını analiz ederek, idelerin çağrışımları için bir açıklama bulduğunu düşünmektedir. Onun (2015: 74) çağrışım ilkeleri olarak adlandırdığı bu ilkeler üçe ayrılmaktadır. Bunlar; benzerlik (resemblance), zaman veya mekânda bitişiklik (contiguity in time or place) ve neden-etkidir (cause and effect) (Zelyüt, 2012: 97). Örneğin, “bir resmi düşündüğümüzde o resmin aslının zihnimizde canlanması (benzerlik), bir yapı içerisindeki belirli bir daireyi düşündüğümüzde binanın geri kalan daireleri hakkında bir soruşturmanın başlatılması (bitişiklik), yara üzerine düşündüğümüzde onu izleyen acıyı düşünmeden edemememiz (neden- etki) gibi örneklerle serimlenebilir” (Hume, 2017: 30; Yardımcı, 2020: 576).

“Hume, çağrışım ilkeleri içerisinde yer alan ve kendi bilgi teorisi içerisinde merkezi bir rol oynayan neden ve etki ilişkisinin diğerlerinden farklı olarak eski bir ideyi canlandırmak yerine, bize yeni bir inanca ve henüz gözlenlenmemiş bir şeye geçiş imkânı verdiğini belirtmektedir. Hume (2015: 72) açısından yalnızca neden ve etki arasındaki ilişki sonucunda bilgimizi genişletebilir ve mevcut duyum, deneyim ve belleğimizin kayıtlarının ötesine geçmemiz mümkün olabilmektedir. Örneğin, alev dediğimiz nesne türünü gördüğümüzde, etki olarak sıcak dediğimiz duyum türünü çıkarırsınız. Böylelikle, nedensel ilişki geçmiş ve mevcut deneyimlerimiz ile geleceğe ilişkin beklentilerimiz arasında bir bağlantı kurmaktadır. Bütün algılarımızın ve bununla bağlantılı olarak tasarımlarımızın izlenimlere dayandığını ifade eden Hume açısından diğer çağrışım ilkelerinin mevcut izlenimlerden yola çıkması dolayısıyla bir sorun yoktur. Ancak, henüz gözlemlenmeyen bir şeyin bilgisini veren neden ile etki arasında var olduğu düşünülen zorunlu bağlantıya yönelik bir izlenime sahip olmamız soruşturmaya değer bir sorun teşkil etmektedir” (Yardımcı, 2020: 576-577).

Bu kapsamda Hume, tümevarım sorununun da temelini oluşturan neden-etki arasında var olduğu düşünülen zorunlu bağlantı fikrini ya da nedensellik düşüncesinin izlenimine bilginin iki kaynağı olarak değerlendirilebilecek akıl ve deneyim tarafından ulaşılamayacağını düşünmektedir. Ona göre, nedensellik düşüncesi ne deneyim ne de akıl tarafından temellendirilebilmektedir (Sarı, 2007: 78). Yardımcı'nın (2020: 581-582) aktarımıyla “tümevarımsal çıkarımın ve bu bağlamda neden ve etki ilişkisinin temelini

oluşturan ve tecrübe sonucunda elde etmiş olduğumuz “geleceğin her zaman geçmişe benzeyeceği” ifadesinin tanıtlayıcı kanıtlanması bulunmamaktadır. Çünkü daha öncede belirtildiği üzere doğal olayların akışının değişmesi ve görünüşte tecrübe ettiğimiz bir durumun farklı ya da ters etkilerle tecrübe edilmesi mantıksal çelişmezliği ihlal etmemektedir. Ağaçların Aralık ayında yeşerip, Haziran ayında yaprak dökmeceğini iddia etmek bunun tersini iddia etmekten daha az anlaşılır bir önerme değildir. Bu ifadenin yanlışlanması tanıtlayıcı kanıtlanma ya da a priori akıl yürütme ile ispatlanmamaktadır (Hume, 1976: 31). Aynı şekilde gelecek her zaman geçmişe benzemez önermesi bir çelişkiye yol açmamaktadır, çünkü anlaşılır olan bir şey çelişki ortaya koymaz. Bu durumda, geçmiş tecrübeye yaslanarak tecrübemizi yargılarımızın ölçüsü yapma durumunda bu kanıtlamaların olgu durumları ve gerçekten var olma açısından ele alınması gerekmektedir. Daha öncede belirtildiği üzere, varoluşa ilişkin bütün kanıtlar neden-etki ilişkisine dayanmaktadır. Bu ilişki tecrübeden elde edilir ve bu tecrübenin de kaynağı deneysel olarak çıkarılan bütün sonuçların, geleceğin her zaman geçmişe benzeyeceği sayılıştısından hareket etmesidir. Hume (1976: 31) bu sayılıştının yine aynı şekilde varoluşa ilgili kanıtlamalarla ispatlanmasını bir çember üzerinde dönmeye benzetmekte ve böyle bir akıl yürütmeyi döngüsel bulmaktadır. Sonuç olarak, bütün deneysel sonuçların ve nedensel ilişkilerin özeti olan benzer nedenlerden benzer etkileri bekleme düşüncesi ne akıl tarafından ne de deney ya da tecrübe tarafından oluşturulmuş bir düşünce değildir. Eğer bu ifade akıl tarafından ortaya konulmuş olsaydı, en başında bir defa kanıtlandı mı sonucunun her zaman mükemmel olması gerekirdi. Diğer bir yandan, neden-etki ilişkisininin deneysel olduğunu iddia etmek ise kanıtlamayı kanıtlaması gerekenden beklemek olmaktadır (Hume, 1976: 33). Çünkü tecrübeden yapılan bütün çıkarımlar temelinde geleceğin her zaman geçmişe benzeyeceği sayılıştısına dayanmaktadır. Hume (1976: 33) “tecrübeden gelen hiçbir kanıtlamanın geçmişin geleceğe olan bu benzerliğini ispat edemeyeceğini” belirtir. Çünkü bu kanıtlamaların kendileri bu benzerlik sayılıştısı üzerine kuruludur.”

Hume'un sonucunda onu septisizme götüren aşırı ampirizmi, onu cisimlerin veya şeylerin bizim dışımızda sürekli ve bağımsız bir varoluşa sahip olduklarını söylemenin rasyonel bir gerekçesi olmadığını iddia etmeye yöneltmektedir. Sıradan deneyimlerimiz, bizim dışımızdaki şeylerin var olduğunu gösteriyor. Ancak idelerimizin izlenimlerin kopyaları olduğu fikrini ciddiye alırsak, zihnimizde yer alan her idenin ve her şeyin bir izlenimi olmalıdır. İzlenimler içsel öznel durumlardır ve dış gerçekliğin açık kanıtı

değildir. Hume pratik hayatta her zaman gerçek bir dış dünya varmış gibi davrandığımızın farkında olmakla birlikte neden bir dış dünyanın olduğunu düşündüğümüzü sorgulamak istedi. Duyularımız bize şeylerin bizden bağımsız var olduğunu söylemez. O halde onları duyumsamayı bıraksak bile onların var olmaya devam ettiklerini nasıl bilebiliriz? Zihnin izlenimlerin veya onların mümkün kıldığı idelerin ötesine geçmesinin bir yolu yoktur: “bizim için idelerden ve izlenimlerden tür bakımından ayrı olan herhangi bir şeyin idesini tasarlamak ve teşkil etmek imkansızdır” (Zelyüt, 2012: 101). Dolayısıyla, insan yalnızca izlenimlerin sağladığı şeyleri bilebilmektedir. Bu bakımdan, Hume açısından dış dünyadaki varlık ve nesnelerin bizim dışımızda bir varlığının olması konusundaki inancımızın kaynağı hayal gücümüzdür. İzlenimlerden yola çıkarak hayal gücümüzün ürünü olan sabitlik ve tutarlılık düşüncesi ile bizim dışımızda bir dünyanın var olduğunu kabul ederiz. Örneğin, aynı manzaraya ne zaman bakarsak bakalım aynı şeyleri görmemiz yani bu sabitlik düşünce biz bu manzarayı duyumsamasak da zihnimiz öyle bir manzaranın var olduğunu düşünmektedir. Bununla birlikte, yanan bir odunda meydana gelen değişimlerin hep aynı ve tutarlı olmasından kaynaklı olarak yine bu olguları varsayarız (Stumpf, 2003: 271). Bu bakımdan, Hume’a göre hayal gücü bizim dışımızda da varlıkların olduğu inancına bize götürmektedir. Bu açıdan, dışsal varlıkların mevcudiyeti rasyonel bir gerekçeye değil, bir inanca dayanmaktadır (Zelyüt, 2012: 102).

Ayrıca Hume, kendimiz (self) hakkında herhangi bir idemiz olduğunu düşüncesini de reddeder. Hume'un her ne kadar kendisi hakkında bir idesi olmadığını söylemesinin paradoksal görünebileceğini ifade etse de o her konuda olduğu gibi kendimize ilişkin idenin de hangi izlenimden kaynaklandığını ya da türetildiğini sormaktadır (Stumpf, 2003: 272). Benlik idemizle değişmez bir şekilde ilişkili herhangi bir izlenimimiz var mı? Hume, kendim dediğim şeye en yakından incelediğimde sıcak veya soğuk, aşk veya nefret, acı veya zevk gibi belirli bir algıya her zaman rastladığımı, algı olmadan hiçbir zaman kendini yakalayamadığımı ve algıdan başka bir şeyi asla gözlemleyemediğimi ifade eder (Zelyüt, 2012: 103).

Hume, sürekli bir öz kimliğin varlığını reddeder ve insanlığın geri kalanı hakkında onların farklı algıların bir demeti veya toplamından başka bir şey olmadığını söyler (Zelyüt, 2012: 104). Dolayısıyla, insanın kendisi dışında diğer insanların algılar toplamından başka bir varlığı söz konusu değildir. Bu durum kişinin kendisinden başkaları için de geçerlidir. Eğer algılarımız uyku halinde olduğu gibi bir müddet bizden uzaklaşırsa bu zaman diliminde kendimizi duyumsayamayız ve varlığımızdan

bahsedemeyiz. Bu durumda algılarımdan bağımsız olarak kendi veya kendimin mevcudiyetine ilişkin bir bilgim olmaz. Bu bakımdan, hatırlama gücü bizim kendiliğimize, kimliğimize ve aynılığımıza yönelik izlenimi sağlamaktadır.

2.3.1. Töz Sorunu

Hume'u, zaman içinde bir şekilde kimliğini koruyan sürekli bir benliğin varlığını inkâr etmeye iten şey, herhangi bir töz formunun varlığını tamamen reddetmesidir. Hatırlanacağı üzere, Locke töz idesini, rengi, şekli ve diğer nitelikleri olan bir şey olarak korumasına rağmen tözü “ne olduğunu bilmediğimiz bir şey” olarak atfetmektedir. Berkeley ise niteliklerin altında yatan tözün varlığını reddetmekte, ancak ruhsal tözler fikrini sürdürmektedir. Bununla birlikte, Hume diğer meselelerde olduğu gibi töz konusunda şüpheli bir tavır sergilemekte ve tözün herhangi bir biçimde var olduğu ya da tutarlı bir anlamı olduğu düşüncesini reddetmektedir. Eğer benlik (self) ile kastedilen bir tür töz ise, Hume böyle bir tözün duyum izlenimlerimizden türetilmeyeceğini savunmaktadır. Eğer töz fikri bize duyularımızla aktarılıyorsa o halde Hume “akıl yürütmelerin çoğunu tözlerle ilinekleme ayırımına dayandıran ve her ikisinin de açık ve belirgin tasarımlarına sahip olduğumuzu hayal eden felsefecileri sormak isterim: Töz tasarımı dış duyu izlenimlerinden mi yoksa iç duyu izlenimlerinden mi türer? Eğer duyularımız bize aktarılıyorsa, bunun hangi duyu organıyla ve ne şekilde gerçekleştiğini sorarım. Gözlerimiz tarafından algılanıyorsa, bir renk olmalı; algılayan kulaklarımızda bir ses, damağımızda bir tat; veya diğer duyu organlarımızda, yine aynı soru. Ancak, kimsenin çıkıp da tözün bir renk, bir ses veya bir tat olduğunu iddia edeceğini sanmıyorum. Bu yüzden, töz tasarımı, eğer gerçekten varsa, bir iç duyu izlenimden türeyen olmalı. Oysa iç duyu izlenimleri tutkular ve duygulara dayanırlar; ki hiçbirinin bir tözü temsil etmesi olanaklı değildir. Öyleyse, belirli niteliklerin toplamı olanın dışında hiçbir töz tasarımı yoktur; ayrıca tözden bahseden veya töz üzerine akıl yürütürken töze yüklediğimiz başka bir anlam da yoktur.” (Hume, 2015: 26). Bu açıdan Hume tözü izlenimi olan bir ide olarak kabul etmemekte ve tözü imgelem tarafından birleştirilen ve sözünü etmek için isimlendirdiğimiz yalın tasarımlar toplamı olarak görmektedir.

SONUÇ

Sonuç olarak, çalışmada ilk olarak töz kavramının etimolojisine ilişkin bilgiler verilmiştir. Töz kavramı çeşitli filozoflar tarafından farklı anlamlarda kullanılmaktadır. Dolayısıyla bu kavramın felsefi anlamda ne anlamlara geldiklerini belirlemede fayda olduğu ortaya konulmuştur. Buna göre felsefi Töz kavramına ilişkin yapılan belirlemeler önem teşkil etmektedir çünkü ele alınan filozofların töze ilişkin kavrayışları bu maddeler çerçevesinde yapılmıştır. Belirtildiği üzere, töz kavramı

1. ontolojik anlamda her şeyin kendisinden yapıldığı temel olma,
2. diğer varlıklarla karşılaştırıldığında, bağımsız ve kalıcı olma,
3. yüklemün özneleri ve özelliklerin taşıyıcıları olma,
4. daha sıradan töz türleri için değişimin özneleri olma,
5. nesne veya nesne türleri tarafından temsil edilme.
6. ve son olarak, madde türleri veya cinslerinin tipik bir örneği gibi anlamlara gelmektedir.

Bu bağlamda, Milet okulu doğa filozofları olarak anılan Thales, Anaksimandros ve Anaksimenes felsefi töz tanımlarının ilk ve sonuncu ölçütlerini karşılamaktadır. Onların arkhe olarak belirlediği varlıklar, aynı zamanda bütün varlıkların kendisinden türediği bir töz olarak kabul edilmekte ve madde türlerinin bir örneği olarak kabul edilmektedir. Bu açıdan, Thales'in tözü olan "su" belirlidir. Anaksimandros'un tözü "apeiron" ise belirsiz ve sonsuzdur. Anaksimenes ise arkhe ve aynı zamanda töz olarak ileri sürüğü "hava" ile Thales ve Anaksimandros'un görüşlerinden belirli öğeleri alarak tözün belirli ve sonsuz yapıda olduğunu ifade etmiştir.

Platon ise her şeyin kendisinden kaynaklandığı belirli bir maddi temele dayanarak yapılan bu materyalist girişimleri reddetmektedir. Ona göre, gerçek varlıklar olan idealar ya da formlar özü itibarıyla maddi bir nitelikte değildirler. İdealar aynı zamanda değişime ve oluşa maruz kalmayan ezeli, ebedi, hareketsiz ve değişmez bir durumdadır. Bu idealar, diğer her şeyin kendisinden inşa edildiği madde ya da bireyler ya da birey türleri olmaları anlamında tözler değildir. Aksine, diğer her şeye yapı ve amaç veren itici ilkelere. İdealar felsefi töz tanımının ilk anlamlarından biri olan ontolojik temel olma ölçütünü karşılamakla birlikte tam anlamıyla idealar bir varlığı oluşturmamaktadırlar. Platonun ideaları felsefi töz tanımının ikinci anlamına bakıldığında diğer şeylerle

karşılaştırıldığında, nispeten ya da belki de kesinlikle bağımsız ve kalıcı olma ölçütünü taşımaktadırlar.

Aristoteles ise töze birden çok anlam yüklemektedir. İlk olarak "tözün" iki anlamı vardır. İlk anlamında tözler temel konulardır, öznelere; ikinci anlamda bir töz, birinci anlamda bir tözün özü, biçimidir. Diğer anlamında ise töz madde ile formun bir birleşimidir.

Metafizik Z'de Aristoteles 'varlık nedir?' sorusunun sadece 'töz nedir?' sorusu olduğunu" söyler. Bunun nedeni, varlıklar arasında (yani, var olan şeyler arasında) esas olanın tözler olmasıdır¹¹.

Platon'un tözleri göreceğimiz üzere Aristoteles'in töz anlayışından belirli ölçülerde farklıdır. İlk olarak onun tözü bir yüklem öznelere değildir. İkinci olarak tözler hiçbir anlamda değişimin öznelere değildir. Platon'un tözü olağandışı türden bireyler olsalar da normal anlamda bireysel şeyler değildirler. Son olarak, Platon'un tözü hiçbir şekilde madde türlerinin bir örneği değildir.

Rasyonalist filozoflar açısından töz kavramı onların sisteminde önemli bir rol oynamaktadır. Bu açıdan Descartes, Leibniz ve Spinoza'nın töze yönelik itirazları yoktur. Tezin temel argümanı ampirist olan Locke, Berkeley ve Hume gibi düşünürlerin töz gibi metafiziksel içerikli olabilecek bir kavrama nasıl bir tavır sergilediklerine yöneliktir. İlk olarak, Locke'un tözü cisimsel bir tözdür. Locke göre töz var olduğunu gördüğümüz ve kendilerini taşıyan bir şey olmadan var olabileceklerine inanmadığımız birincil ve ikincil nitelikleri taşıdığı varsayılan ve bilinmeyen bir şeydir. Burada Locke'un tözün bilinmeyen ve duyumsanamayan bir şey olduğu konusundaki vurgusu önemlidir. Berkeley ise maddi dayanak anlamına gelen töz kelimesinin kendisi için açık bir anlam olmadığını söyler ve töz terimine kesin bir anlam yükleyemediğini itiraf eder. Berkeley idelerin varlığına karşı çıkmaz, onun karşı çıktığı asıl şey filozofların maddi veya cisimsel töz dediği şeydir. Bu nedenle, o var olan gerçek şeyin duyu ve deney yolu ile elde edilen ideler olduğunu ifade eder. Diğer bir ifadeyle, Berkeley açısından tin ya da algılanan şeyden başka bir töz yoktur. Dolayısıyla, düşünmeyen bir töz veya idelerin düşünmeyen bir dayanaklarının olamayacağı açıktır (Çevikbaş, 1988: 165). Hume ise nedensellik başta olmak üzere diğer meselelerde de olduğu gibi töz konusunda da ampirist bir filozof olmasının gerekliliklerini sonuna kadar götürmekte ve töz sorunu konusunda septik bir

¹¹ Hernandez, J. G. (2009). Themes in Ancient and Modern Philosophy.

tavır sergilemektedir. Bu tavır çerçevesinde Hume, tözün duyularla aktarılmayacağını eğer aktarılsaydı bunu bir şekilde algılayabileceğimizi ifade etmektedir. Böyle bir şey söz konusu olmadığından dolayı yani töz idesinin zihnimizde bir izlenimi olmamasından kaynaklı töz diye bir şeyin olduğuna karşı çıkmaktadır. Töz ne duyum ne de düşünüm tarafından türetilen bir şey değildir. Bu nedenle, belirli niteliklerin toplamı dışında hiçbir töz tasarımı yoktur. Sonuç olarak, tözün Locke'la başlayan bilinemez, algılanamaz durumu Hume ile zirveye ulaşmış ve sonucunda Hume tarafından reddedilerek töze ilişkin olumlu yöndeki kavrayış ortadan kaldırılmıştır.

KAYNAKLAR

- Altunya, H., & Yeşil, M. (2016). Aristoteles' in Kategoriler Kuramının Ele Alınış Biçimleri. *Beytulhikme: An International Journal of Philosophy*, 6(2).
- Aristoteles (1996). *Metafizik*, çev. Ahmet Arslan, 2. Baskı, İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Aristoteles (2016). *Kategoriler*. Çev. Saffet Babür, Ankara: İmge Kitabevi.
- Aristoteles, (1995b). *Metaphysics, The Complete Works Of Aristotle-Volume Two* İçinde, Translated By. R. P. Hardy, R.K.Gaye, Ed. Jonathan Barnes, New Jersey:Princeton University Press.
- Aristotle (1928). *Categoriae* (Çev. E. M. Edghill, Ed. W. D. Ross, The Works of Aristotle, Volume I, içinde). Oxford: Oxford University Press.
- Aristotle (1928). *Metaphysica* (Çev. W. D. Ross, Ed. W. D. Ross, The Works of Aristotle, Volume VIII, Second Edition, içinde). Oxford: Oxford University Press.
- Arslan, A. (2006a). İlkçağ felsefe tarihi: Sokrates öncesi Yunan felsefesi. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Arslan, A. (2006b). İlkçağ Felsefe Tarihi: Sofistlerden Platon'a. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Aydoğdu, H. (2020). Aristoteles Ontolojisinde Töz (Ousia)-Öz (Eidos) İkiliği Problemi. *Dört Öge*, (18), 33-51.
- Bar-On, A. Z. (1987). *The Categories and The Principle of Coherence, Whitehead's Theory of Categories in Historical Perspective*. Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers.
- Berkeley, G. (1996). *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine*. (Çev. H. Turan). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Berkeley, George, *A Treatise Concerning The Principles of Human Knowledge*, Great Books of the Western World, c.35, Chicago, 1952.
- Brentano, F. (1975). *On the Several Sense of Being in Aristotle* (Çev. Rolf George). Berkeley: University of California Press.
- Capelle, W. (2011). Sokrates'ten Önce Felsefe, çev. Oğuz Özgül, *Pencere Yayınları: İstanbul*.

- Capelle, W. (2011). Sokrates'ten Önce Felsefe, çev. Oğuz Özügül, *Pencere Yayınları: İstanbul*.
- Cevizci, A. (2009). *Felsefe tarihi*. Say Yayınları.
- Cevizci, A. (2014). İlk Çağ Felsefesi Tarihi. İstanbul: Say Yayınları.
- Curd, Patricia (2020). "Presocratic Philosophy". In Edward N. Zalta (ed.). *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Metaphysics Research Lab, Stanford University.
- Curd, Patricia, "Presocratic Philosophy", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2020 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <<https://plato.stanford.edu/archives/fall2020/entries/presocratics/>>.
- Çevikbaş, S. (1988). Töz Sorununa Eleştirel Bir Bakış (Başlangıçtan Hume'a Kadar). Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hernandez, J. G. (2009). *Themes in Ancient and Modern Philosophy*.
- Hume, D. (1976). İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma, Çev. O. Aruoba, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- Hume, D. (2015). İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme, Çev. E. Baylan, BilgeSu Yayıncılık, Ankara.
- Hume, D. (2017). İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma, Çev. O. Aruoba, Say Yayınları, Ankara.
- Kaçar, E. (2016). "Aristoteles Metafiziğinin Temel İlkeleri ile Aydınlanmada Hakiki Metafizik İddiası Olarak Kant Metafiziği", *Dört Öge*, Yıl: 5, Sayı: 10, s. 101-112.
- Kirk, Geoffrey; Raven, J. E. (1977). *The Presocratic Philosophers: A Critical History with a Selection of Texts*. Cambridge University Press.
- Laks, A. (2018). *The Concept of Presocratic Philosophy*. In *The Concept of Presocratic Philosophy*. Princeton University Press.
- Leibniz, G. W. (1949). *Metafizik Üzerine Konuşma*, çev. Nusret Hızır, İstanbul: Milli Eğitim Yayınları.
- Locke, J. (2013). *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, Kabalcı Yayıncılık: İstanbul.

- Long, A. A. (ed.), 1999, *The Cambridge Companion to Early Greek Philosophy*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Öktem, Ü. (2003). John Locke ve George Berkeley'in Kesin Bilgi Anlayış. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 43(2), 133-149.
- Robinson, Howard, "Substance", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2021 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <<https://plato.stanford.edu/archives/fall2021/entries/substance/>>.
- Sarı, M. A. (2007). Bilimde "Tümevarım Sorunu" Üzerine Bir Çalışma, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi.
- Sarı, M. A. (2011). Birincil ve İkincil Nitelikler Üzerine Descartes, Locke ve Berkeley. *Yeditepe'de Felsefe*, 57, 150-189.
- Stumpf, S. E. (2003). *Socrates to Sartre and beyond: A history of philosophy*.
- Uygun, B. (2014). *Çağdaş felsefede metafiziğin yeniden yorumlanması: RG Collingwood* (Master's thesis, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Vamvacas, Constantine J. (28 May 2009). *The Founders of Western Thought – The Presocratics: A diachronic parallelism between Presocratic Thought and Philosophy and the Natural Sciences*. Springer Science & Business Media.
- Yardımcı, A. B. (2015). Metafizik ve Epistemolojik Solipsizm Üzerine Eleştirel Bir İnceleme. *Mavi Atlas*, (4), 190-200.
- Yardımcı, A. B. (2016). Milet Okulu Doğa Filozofları Bağlamında Tanrının İmkânı. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(43), 1329-1333.
- Yardımcı, A. B. (2020). David Hume'un Nedensellik Eleştirisi Bağlamında Tümevarımsal Akıl Yürütmeye Yönelik Argümanlarının Yeniden Yapılandırılması. E. Sarıkaya (Ed.), *Sosyal ve Beşeri Bilimlerde Teori ve Araştırmalar – Cilt III* (573-585) içinde. Gece Kitaplığı.
- Yardımcı, A. B. (2020). Ernst Mach'ın Anti-Realizminin Fenomenalist Temeli ve Öznel İdealist Sonucu: Mach Solipsist Bir Düşünür Olabilir mi?. *Beytulhikme An International Journal of Philosophy*, 10(2), 469-487.

Yardımcı, A. B. (2018). Bilimde Sınır Çizme Problemi: Popper, Lakatos, Kuhn ve Sonrası. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Zelyüt, Solmaz (2012). *Dört Adalı*, Ankara: Doğu Batı Yayınları.

ÖZGEÇMİŞ